

Hentchak :

ORGANE DU PARTI

REV. ARMÉNIEN

HENTCHAKISTE.

ՀԵՉԱԿ

ADRESSE

M. BELLART,

85, Peckham Rye,

LONDON, S.E.

Angleterre.

ԿԵՆՏՐՈՆԱԿԱՆ ՕՐԳԱՆ ՀՆՉԱԿԵԱՆ ԿՈՒՍԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

ՆՈՐ ԶԱՐԴԸ

ԵՒ

ԴԻՊԼՈՄԱՏԻԱՆ

Քաղաքական նշանաւոր, անձնաւորութիւններ, պաշտպաններ թիւրքահայ դատի Գրանտի-այում, Մեղիւայում և Խաւիայում, անշուշտ ոչ մի բաւարարութիւն չը ստացան իրանց կառավարութիւնների կողմից այդ դատի մասին արբւած հարցերի առիթով: Գրանտիական և անգլիական պարլամենտներում պերճարան ծառախօսները չը խնայեցին ոչ մի թանձր գոյն, ոչ մի յուզիչ շեշտ, ոչ մի խելահաս խօսք՝ ներկայացնելու հաւար Եւրօպայի աչքին հայկական նոր «սարսափները» Սասունում: Իրանց կառավարութիւններին նրանք արին հարցեր, որոնք արժանի էին այլ կերպի գոհացման, քան այն ինչ, որ ուզեցին տալ նրանց: Իրանց կառավարութիւնների անգործութեան դէմ ուղղւած նրանց կորովաբան բողոքներին, բողոքները յանուն մէկ ամբողջ ժողովրդի զինին թափւող կրակ ու բոցի սխտէմական քաղաքականութեան դէմ, նրանք ստացան պատասխան դիպլոմատական ծաւուկ խօսքերի մի շարք, որոնց ներքին միաբն էր, որ Սասունցիներն «պատումը» են նկատում սուլթանի կառավարութեան կողմից և հետեւաբար... հետեւաբար «ձեռք ամեն ըմբոստութիւն՝ պարտականութիւնն է իւրաքանչիւր կառավարութեան», և ուրիմն, նաև տաճկական «Ճնշել» Մէկ ամբողջ գաւառի բնակիչներին ենթարկել կողոպուտի, անպատուութեան ու կոտորածի՝ դիպլոմատական լեզուն անւանում է «ձեռք ըմբոստութիւնը»: Եւ նոյն ցինիզմով և բռնական դիպլոմատիան յայտարարում է, որ այդ «ձեռք ամեն» անհրաժեշտ է... «յանուն խաղաղութեան»: Եւ ամբողջ մի գաւառ խողովողէ սրով և թաւալել արեան մէջ՝ նկատւում է

իրբե «խաղաղութիւնը» պահանջելու զործ... Ընտարակոյս, այստեղ մեր առած բացւած է մէկ այնպիսի բառարան, որի բառերը բեռագրերի խորհրդաւորութիւնն ունեն, որ անցնելով խելօք Գէլիասէների բերանի մաղով, ընդունում են այնպիսի նշանակութիւններ, որոնք հասարակ մահահանայունների համար անընթեռնելի և անհասկանալի են: Որ երկու կազմակերպւած տէրութեան իրանց ազգերին իրարու վրայ յարձակեցնելը և իրարու արիւնք վթելը դիպլոմատներն ընդունում են իրբե առաքինութիւն և պաշտօնապէս ճանաչում իրբե ոչ մարդասպանութիւն, այլ «պատերազմ», — դա հասկանալի է, աւաղ, քանի որ «քաղաքակիրթ» ազգերն այդ վայրենի պրակտիկայից դեռ չեն ազատւած և քանի որ ենթադրւում է, թէ իրար ընդհարող մարմինները ներկայանում են առաւել կամ նւաղ հաւասար կազմակերպւած զօրութիւն, և այդպիսով խախտւած խաղաղութիւնը, որքան ցաւալի նկատէ, այդուհանդերձ համարւում է «օրինական»: Բայց անհասկանալի է, որ «քաղաքակիրթ» պետութիւնները շատ բնական են զբոսնում մէկ ամբողջ տէրութեան կազմակերպւած կոտորածը՝ գործադրւած մի փոքր, անպաշտպան և անպէն ժողովրդի վրայ: Այդտեղ «խաղաղութիւնը խախտւած» հէնց այդ թշուա ժողովուրդն է նկատւում և ոչ «ըմբոստութիւնը զսպող» պետութիւնն իր մահապիւռ մահակով: Արդարեւ, դիպլոմատների շրթներում ամենաբնական ողջամտութիւնն էլ կորցնում է իր սովորական տրամաբանական պարզութիւնը և փոխւում ու դառնում մոգական կախարհութիւնների մի հիւսիս, աչքակալութեան մի տրեւոս:

Մինչդեռ այդ դիպլոմատական լեզուն, երբ այն փետտում ես իր զարդարուն ու գոյնզգոյն փետուրներից, ուրիշ ոչինչ չէ նշանակում, եթէ ոչ ուժեղի իրաւունքի սրբագործութիւն տկարի վրայ, եթէ ոչ կառավարութիւնների «իրաւունքն» իրանց զօրքերի միջոցով խելգիւ ժողովրդային մասսաներն և սրա ինքնագիտակցութեան ամենմի ե-

րևոյթը, եթէ ոչ՝ ստորուկ ժողովրդի դատապարտելիք ջնջման ու կորստեան, քանի որ իր թըշնամին միշտ աւելի զօրաւոր է յայտնելու:

Եւ այդպիսի բռնակալական քմահաճոյքը, այդպիսի ոճրագործական քաղաքականութիւնը մինչև պետական մի սկզբունքի աստիճանի վրայ բարձրացնելուց յետոյ, «դիպլոմատ» Վէլկասէի բերանում հնչում է մի քստմնելի ծաղրի շեշտով նրանց այն խօսքը թէ՝ «թիւրքական վարչութեան տակ ժողովրդի ապստամբական իրաւունքը սուրբ է...»

Քաղաքակիրթ աշխարհն անշուշտ պէտք չունէր Վէլկասէի այդպիսի յայտարարութեան մտածելու և ընդունելու համար միևնոյն բանը: Ժողովրդի այդ իրաւունքը սրբագործւած է պատմութեամբ և հայ յեղափոխականներն էլ վաղուց արդէն, առանց Վէլկասէի թողլուութեան, ջանք են անում զործադրել այդ սուրբ իրաւունքը: Բայց հայկական դատի Ֆրանսացի պաշտպանները — սօցիալիստ պատգամաւորներ Ֆրանսիական պարլամենտի — իրանց հարցը դնելով Վէլկասէին, միտք չունէին բնաւ նրանից իմանալու, թէ սուլթանն իրաւունք ունի՞ հայերին, իբրև «ըմբոսաների» կոտորելու, թէ ոչ, և կամ հայերն իրաւունք ունենա՞ն ապստամբութեամբ թօթափելու բռնակալ լուծը, թէ ոչ: Նրանց նըպատակն էր իմանալ, թէ եւրօպական պետութիւնները և, այդ պարագային, մասնաւորապէս Ֆրանսիան, մտադիր են արդեօք, այս թէ ոչ, վերջապէս ձանաչելու իրանց ստանձնած «պարտաւորութիւնը» և գործադրելու իրանց «խօստումները» թիւրքահայ ժողովրդի նկատմամբ, քանի որ այդ ժողովուրդը ենթակայ է պարբերական ջարդերի: Վէլկասէի պատասխանն այդ հարցին, դէթ «ներկայ րօպէի համար», որքան էլ երկդիմի էր, այնուամենայնիւ բացասական եղաւ:

Եւ սակայն հայ յեղափոխականները չը պէտք է մոռանան, որ նոյն իսկ եւրօպական դիպլոմատիան այսօր հրապարակապէս ձանաչել է հայ ժողովրդի նկատմամբ «ապստամբութեան իրաւունքի սրբութիւնը»: Թող նրանք չանդիտանան, որ նոյն իսկ եւրօպական դիպլոմատիայի աչքին այդ իրաւունքի դժուարութեամբ է, որ նրանք յայտարարած կը լինեն հայ ժողովրդի դոյւթեան և ազատագրութեան իրաւունքը: Թող նրանք եզրակացնեն նաև, որ եւրօպական դիպլոմատիան միայն այն ժամանակ «յարմար րօպէ» կը համարէ միջատելու ու լուծելու թիւրքահայ խնդիրը, երբ այդ

րօպէն կը տեղծւէ հայ ժողովրդի սուրբ իրաւունքի, ապստամբութեան իրաւունքի դժուարութեամբ: Այդպիսի մենք անսնում ենք մի յաղթանակ հայ յեղափոխականի, որով նա այսօր քաղաքացիական անժխտելի ու պատմական իրաւունք է ստացել այն մեծ պետութիւնների կողմից ևս, որոնք, վերջին հաշւով, կոչւած են լուծելու թիւրքահայ խնդիրը: Եւ ահա ինչու, բացի թիւրքահայ դատի և թիւրքահայաստանի ներկայ ներքին դրութիւնների պայմանից, նաև հայ յեղափոխականների համար պայման է դիտաւոր ու հիմնական տակտիկա ունենալ հեռեւալը. — ընդհանուր ապստամբութեան պատրաստութիւններ թիւրքաց-Հայաստանում, որոշ նախադրածով, կանօնաւոր զինուորադրւած զօրութեամբ, որն առաջ կը դայ միայն կանօնաւոր կազմակերպութեան և գործունէութեան որոշ ձևի գոյութեան միջոցին:

Հրաւիրելով յեղափոխականներին այդ տակտիկան գործադրելու թիւրքաց-Հայաստանում՝ դրանով իսկ մենք հակառակ ենք յայտնում ներկայումս ամեն մասնակի շարժումներին, որոնք առաջ ունէին իրանց անպայման կրթիչ ու պատրաստողական յեղափոխական նշանակութիւնը, բայց որոնք ներկայումս այլ ևս յայտնուած են կատարած և աւարտած իրանց պատմական անհրաժեշտ գերը: Սակայն նախազգուշացնում ենք հէնց այժմից ամեն տեսակ թիւր եզրակացութիւնները, որ ամեն բան շփոթող մտքերը թիւրևս կարգան մեր առդերի մէջ: Մենք ողորմելի սովորութիւնը չունենք զրել առդերի մէջ, քանի որ ամեն հրապարակագրի — և մանաւանդ յեղափոխական հրապարակագրի — պարտականութիւնը և իրաւունքն ենք համարում օգուել միշտ բացարձակ և անկաշար խօսելու սքանչելի պարզեցից: Մենք ասում ենք, այս պէտք է հեռեւ ընդհանուր ապստամբութիւն պատրաստելու տակտիկային՝ սրա բոլոր պահանջներով, և խուսափել մասնակի շարժումներից: Բայց եթէ վարագ թշնամու բռնակալ ընթացքն է այս կամ այն հանգամանքում ստեղծում հայ ժողովրդի մէջ խլրտումներ, եթէ այս կամ այն գաւառը թշնամու կողմից զրւում է անելանելի վիճակի մէջ, երբ կատաղի հալածանքն ու ջարդն է սպառնում ժողովրդին, եթէ թըշնամու յարձակումները ժողովրդին դնում են ինքնապաշտպանութեան սուրբ պարտականութեան և իրաւունքի գործադրութեան պայմանում, — այդ ժամանակ, ինչ որ էլ լինեն իրանց ներքին

հանգամանքները, յեղափոխականները, յեղափոխական խմբերը պարտաւոր են լինել ու հանդիսանալ յեղափոխական և կազմել իրանցից այն առաջաւոր զւեւորը, որ ելնում է թշնամու հարւածներին պատասխանելու հարւածներով, պաշտպանելով հալածւած գաւառի կամ գաւառների ժողովրդի զոյուլեման ու կեանքի իրաւունքը: Ամենից առաջ յեղափոխականը պէտք է լինի յեղափոխական: Կա զազարում է լինել այդպիսին, եթէ առաջ չէ խաղում թշնամու դէմ, երբ սա իր մահափիւռ հարւածներն է դրոշմում անպաշտպան ու տանձւած ժողովրդի գլխին:

ՄԱՐՏՈՒՄ

(ՍՍՏՆՈՅ ԴԵՊՔՆԵՐԻ ԱՌԻԹՈՎ)

I

ԽԱՒԱՐ

Կենդանի է մահը, մեղ հսկում է նա խիստ՝ Պաղ, խոժոռ ու ագահ, անկշտում, անհանգիստ: Լայն երկինքն է մըլմին՝ ոսկւ թէ մէկ ահից: Խաւար ոյժն է ծագում չէութեան խոր վըհից: Չը կայ լայ, չը կայ ստւեր. երկինքն է ամբողջ մութ, Ինչպէս սև գերեզման ամայի ու տղմուտ: Խաւարում էլ ոչինչ բնաւ չէ նշմարում: Իր ամեն մի քայլին զոում է մարդ սարսափած Լիկ թափւած դիակներ, որոնք չեն համարում, Որո՞ց մտ բորեանն է արդէն կուշտ՝ մըրափած, Որո՞ց վրայ յագեցւած ագուան նիստ չէ առնում, Որոնց դէմ շնագայլը յոգնած էլ չէ ոռնում:

Որքան ցաւ, որքան մահ՝ բուրգերով բարձրացած, Վիթխարի մէկ արձան՝ դէպ երկինք ամբարձած:

Ամեն բան այդտեղ է, ահաւոր պատմութիւն — Գողաճարար սրբած սրով կտորւած բազմութիւն, Որ այդպէս յաղթելով յաղթանակ է տարած, Իր սրտից էլ ոգին ստրկութեան վըտարած: Մեծ մահեր, որոնցից մէկն արժէ հազար կեանք: Որ անդու ճնշում է շղթայի պինդ կապանք: Մարդկութիւնն աղատ — է մարդու իրաւունք եւ ուլ այդ զգացել է, մեծ է նրա պաշտամունք: Օ ինչպէս, որ ինձ միշտ ըստիպեն մէջք ծռուել, Միտք, հոգի ու սիրտը գարշ տիղմի մէջ խըրել. Որ ինձնից խըրեն այն, ինչ մասն է գոյութեանս,

Իրաւունքս ու խօսքս, պատիւն իմ էութեանս. Որ ասն արարած ինձ ըստոր ու ատած, Ըստրուկ ու անպիտան, երբ եմ ես կիսաաւուծ. Որ ես զեռ կենդանի՝ պատրաստն ինձ դամբան եւ ասն ինձ՝ ոչինչ, երբ եմ ես՝ ամեն բան: Օ, այնժամ սուսերն է իմ փառքը, իմ պաշտպան, Կը խըլեմ հուլն երկնից, ամպրոպը՝ պահապան, Յեղափոխութիւնն ինձ՝ իրաւունք, ամբիւն — եւ մէկիս տեղ այնժամ՝ կը լինի լէզիւն:

II

ՇՈՒՏ ԱՐԷՔ

Խառնաղանջ ամբոխն այն գազան ցեղերի ինքն իրան համոզեց, որ ամեն տեղերի Կայք ու տուն, իրաւունք, և՛ պատիւ և թէ կեանք իրան է սեփական, իր ուրսն ու խըրախճանք: Եւ մամուլն գերիշխան, հարեմի մեղկ գերին, Վիժաւածքն այն թաթար բարբարոս գնդերին, Բազմած իր արնագին գահի վրայ երերուն, Սիրտը՝ փուչ, խօսքը՝ թոյն, բերանը՝ փրփրուն, Նետում է հրամանը — Շուտ արէք... Օ սարսափ, Կըրակ, որ վիժում է իր ներսից նենգ վիշապ, Պատառւած երկնքից յորդ տարափ հայ արեան — Մի խօսքից, որ փսխեց պոռնկորդի այն տիրան:

III

ԿՌԻԻԸ

Արեւը հասում էր: Փաթորկը կուի իր թունդ աղաղակը յաղթութեան ու ցաւի՝ Խառնած մի մրկածուփ յորձանքում օդային՝ Բոմբիւնով թնդական, ահալ զըժոխային Գըլորում էր չորս կողմ: Սուրն կախւած էր օդում, Թնդանօթն իր արած կոտորածն էր բռնում, Ժայռերին զարկում էր արձագանքն իր ոգոտ, Մերթ լիւան գաղաթը, մերթ նրա խոր ըստորոտ Խաւ, ուժգին պայթում էր և յանկարծ տապ առնում: Արծին ու անգղն էին բարձունքում սաւառնում, Հսկելով իրանց զոհն սըրատես հայեացքով: Մահ էր, որ արշաւում էր անգուսպ ընթացքով, Մանգաղով կըտրելով բոլորն իր ճամբային, Դիգելով կոտորով դիակներ մարդկային: Այն վայրի գողալը՝ անունով մոլի քուրդ, Տըմարդի թիւրք զինուոր, որ չունի բնաւ յագուրդ, Միտանդ գաշակից, իբրեւ հոգմ ու ժանտախտ Հայի վրայ զարնւեցան, սըրտելով չորս կողմ անտ: Ահ, ինչ մեծ արիւնն էր, որ ուզում էին նրանք, Այդ մարդկանց դիակներ, ոսկերքի լի փշտանք, Ամթը խառնւած մոլութեան հետ վայրագ, Թաթարի պղծութեան ծարմը խայտառակ, Այդ փառքը գո Վագրի իր զոհի խեղճ գլխին, Իրաւունքն գողանի, որ մարթում անմեղին:

Ինչ, այդ էր, որ նրանց բռնապետն կատարի
Դրնում է իր փառքից վրան հայի դագաղի,
Նենգաւոր քաջութիւն վրան ըստրուկ Տանաղի,
Մոլեգին ցնծութիւն ախարամով մի խաղի:
Ինչ, վատին մեր կիներն, մանուկներն էին պէտք,
Նրանց մարմին, նրանց պատիւ, նրանց տանջանք ու աղէտը,
Մեր ինչք, գիւղ ու շէնքեր, որ լափում էր հրդեհ,
Բիւրաւոր դիակներ՝ ճակատով բաց ու վեհ...
Լաւ. նա այդ ունեցաւ, և զրա հետ միատեղ —
Մեր աղատ կրօնքերի կոչն աղատ ու ահեղ,
Ապստամբ սրտերի բաբախումըն արի,
Փողըն աղատութեան և կրօն քաջարի,
Մահն իրանց ճակատին, բայց կեանքը՝ սուրբ գործում,
Որ զուր է տիրանը ջախջախել միշտ փորձում:
Տառապանք, մերկութիւն, կոտորած, ցուրտ ու սով,
Անարգանք, արտասուք, ողբ, կորուստ — օր լուսով
Արեւի տակ տարին, գիշերները կրեցին
Նրանք, որ խեղճ ոչխարի անունով ծնւեցին,
Բայց որ վերջը դարձան առիւծներ մայր հողի,
Անվահներ մարտիչներ ընդդէմ բիրտ այն գողի:
Ո՛չ, ո՛չ, այդ ժողովուրդն մահին չէ պարտական,
Թէ նա է սպարապետ իր վարքով մարտական,
Թէ լէօնիդասեան ունի սուրբ յաղթանակ,
Մեռնելով արեան մէջ, մեռնելով հօրի տակ,
Կուելով մինչև վերջ — կին, ծեր, փոքր, տղամարդ,
Իրաւունքն փրկելու՝ ելնելով ահեղ մարտ,
Գրկելով զրօշակը յանուն սպառնութեան,
Երկիրն արած խորան սուրբ նահատակութեան:

IV

ՀՐԷՇՆԵՐ

Ի՜նչ, էլ ինչ, վայելել չը կայ ձեզ խանգարող,
Գողերին աշխարհից էլ չը կայ վշտորոշ:
Արեան խոր տիղմի մէջ թէ խեղդւէք, դարձ օձեր,
Դափնիներ ձեզ տըլին քաջութեան ձեր փորձեր:
Ննջեցէք նրանց վրայ և մնացէք այն տիղմում:
Հէնց՝ այդ է ձեր տեղը, նա ձեզ դեռ չէ սեղմում
Իր հեղուկ պատանքում, այլ ապիտ ահարկու:
Ձեզ մի տեսք և աղտոտ ծիրանի վերարկու:
Ձեր նախնիք, որ էին բիւշ այլ կերպ մեծափառ,
Ձեզ կրտակ են արեւ մարգասպան լոկ տապար,
Նրանք ձեզ թողել են իրանց դարձ յատկութիւն,
Առանց այն հրաշքի, որ էր նրանց մեծութիւն,
Առանց այն դրժափի դիւական վեհութեան,
Որ նրանց արաւ մեծ հրէշներ պատմութեան:
Իբեգուլահ, Լանգթաժուր, ապա Ջալալեդին,
Եւ նրանց յաջորդող սմբողջ շարքը միմի
Հէնց իրանց ահաւոր ուժիւրից ջարդեցան
Եւ հէնց այն տիղմի մէջ յափտեան խեղդեցան:
Պատմութիւնն նրանց անոնն դուրս թըքեց նողկանքով,
Այդ թուրք ժողեցիք դուք ձեր նոր յանցանքով:
Թող այդպէս հէնց լինի, մեր արեամբ դեռ անյագ՝

Խրմեցէք այն դարձեալ, մեզ մեռնել նահատակ
Յաղթանակ տանել է, և նրանից աղատ կեանք
Կը փայլէ մեր գլխին, տալով բաղդ ու բերկրանք:
Խրմեցէք, մեր արիւնն թէ տիղմ է ճահճային,
Նա հեղեղ է նոյնպէս. ձեր տապարն դահճային
Պիտ մընայ օդում կախ:

Նա կընկնէ ձեր գլխին,
Կատաղած կը խեղդէք դուք մէջն այն հեղեղին:

V

ՍՐԲԱՎԱՅՐ

Օ տըխուր սրբավայր, օ երկիր ընտանի,
Ո՛ր մարդիկն են գերի. բընութիւն գեղանի,
Օ զեփիւռ մեղմասահ, կարկաչներ գետակի,
Հովիտներ լըռակեաց, գեղաձայն թռչնակի
Երգեր քաղցր ու արտում, որ հնչում էք մեղմիկ,
Դաշտային ծաղիկներ՝ և շուշան, և յասմիկ,
Օ լեռներ ծերունի, դարերի նահապետ,
Արծաթեայ լճակներ, ալիքներ վէտ ու վէտ:
Օ երկիրք, օ լուսին, օ արեւ ու աստղեր,
Սիրասուն օդ ու ջուր, տանջանքի սուրբ տեղեր —
Դուք այդտեղ, ուր բիւրեր կեանքից են ղեկընել,
Ինչու էք կարմրել, վարդագոյն ներկընել...
Հարսանեաց կարմիր է, թէ մի սուրբ էք խորան,
Ուր սրեց ողջակէզն տաքափներ յորդ արեան...

ԼԵՌԵՆՑ

Թ Ղ Թ Ա Կ Ց Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր

ՆԱՄԱԿՆԵՐ ԹԻՒՐԳԻԱՅԻՑ

ՂԱՆ, Ապրիլ 14/27, 1904

Նիւթական և մանաւանդ բարոյական տեսակետ-
ներով շատ տխուր վիճակ մը կը պարզէ Վասպուրա-
կանի հայ ժողովուրդը: Ասոր պատճառները բազմա-
դիմի են, զոյս պարզաբանել շատ երկար կը լինէր:

Վառափարութիւնը շատ ճարպիկ քաղաքականու-
թիւն մը ունի, շնորհիւ մանաւանդ կուսակալ Թա-
հիր փաշայի խելացի վարմունքին, որուն պատճառով
«խաղաղասեր» անուն մը հանած է մեր միամիտ ժո-
ղովրդեան քով, մինչդեռ իրականութիւնը այն է, թէ
Թահիր փաշան իր կառավարութեան ամենէն հաւա-
տարիմ ու շահախնդիր մէկ պաշտօնեան է՝ շատ ճար-
տար դիւանագիտութիւնով մը: Ու վերջապէս իսկա-
կան թուրք մըն է նա՝ իր աղբային նենգամտութիւ-
նով լեցուն: Ժողովուրդին այս նեղ, աղքատ, անօ-
թի վիճակին մէջ, մեր վայրն, իր խելքով յաջողե-
ցաւ հաւաքել անվճար մնացած ահագին տուրքեր՝

ծախելով գիւղացիի միակ ապաւեն դուարն իսկ. քաղաքացիի տուններէն իրենց գործածական անհրաժեշտ անկողինը, կտրասին քաշել տանելով, անպտուղներէն ի դատ պտղատու ծառերն իսկ կտրելով, մարդոց վերայէն իրենց վերարկուն, շալվարը հանել ծախելով... Ասոնք ցարդ չը տեսնուած խառնութիւններ են, զորս ոչ մէկ «գէշ» անուանուած կուսակալ չէ գործադրած...: Ահա մեր իշխան վարիւն... վայ մեր ժողովուրդին, որ այսքան մարդ կրնայ դնահատել: Այս վարիւն իր ճարպիկ, քնացնող ընթացքով յաջողեցաւ վանի հայերու մէջ մեռցնել յեղափոխական գաղափարը և զանոնք «խելացի», «զգուշաւոր» վիճակի մը մէջ գնել... Հիմա անուղղակի լրտեսական բանակ մը ունի նա՝ վաճառականէն սկսեալ մինչև հայ արհեստաւոր դասակարգին մէջ... Եթէ գեռ չանդարգանայ վանեցին իր այս վիճակին՝ շուտով իր կորստեան վիճը պիտի գլորի տնդարձ...: Անցեալ փառքը ներկային կամ ապագային վրայ ճերմակ քօղ չը կրնար ձգել:

Մեր «հաղէկ» վարիւն այդ ճարպիկութեամբն է, որ «գործող» համարուած յեղափոխականներու? ամեն գաղափարին օրը օրին կը տեղեկանայ... ըստ որում այդ կերպով էր որ անցեալ տարի վարդգէսը ձերբակալեց՝ անոր անախորժ հետեւանքները կրել տալով շատերուն...:

Վանայ կուսակալին անմիջական յաջորդներն են երկու պաշտօնեաներ: Մէկը փոխ քովսէր Հիւսնի էֆէնտին է: Այս անձը բնիկ Կարսի գիւղերէն գաղթական մըն է. նախ Կարսի շրջականները աւազակութիւններ ըլլած է: Ի վերջոյ «ներման» արժանանալով (թիւրք կառավարութիւնը միշտ գող-մարդասպաններու ներքիւ մասնաւոր ծրագիր մը ունի) վան կուսայ՝ ցնցոտիներով ու անօթի: Ատեն մը գաղանի գողութիւն և մուրացկանութիւն ընելով կապրի եղբր, ու յետոյ ոստիկան կը գրուի — սրիկայութեան ասպարէզ...: Հիմա խաղաղութեան այդ պաշտօնեան կուսակալի աջ բազուկն ու խորհրդականն է, միամիտ գասակարգի մը հաստացելով թէ՛ ինք ուղղամիտ և ոչ-կաշառակեր մէկն է... մինչդեռ չափազանց կշռաբ կուտէ՝ իր մասնաւոր մարդկանց միջոցով. նրմանապէս կարգ մը հայերու հետ ամեն տեսակ անբարոյականութիւն կը գործէ՝ իր ձեռքին տակ պահելով խուժը մը հայ կիներ...:

Վուսակայի յաջորդներուն մէջ նշանաւոր է իր քեռորդի Էտհէմ պէյը: Սա բոլորովին անուս և գիր կարդալուքէ զուրկ մէկն է: Նախ իբրև յիսնապետ կուսակալի թիկնապահ էր: Անցեալ տարի, վարդգէսի բռնուելուն առթիւ, թաղուռ աղասի (հազարապետ) եղաւ: Աս ալ գինով ու Հիւսնիի պէս անբարոյական մըն է... շնորհիւ աղէկ վալիին...: Ասոնք ու իրենց հետեւորդ պաշտօնեաներ քաղաքը աւերեցին քաղեցին... Ասոնք սուտ յեղափոխականներ ու գործեր տեղծելու մէջ ճարպիկ են պաշտօնի բարձրա-

ցում ու աստիճան ստանալու յոյսով, և իրաւունք ալ ունին...: Անցեալ ամսուն կառավարութիւնը պահեստի ջորքերը ժողովի սկսեց. ատոր վրայ թուրք ժողովուրդին մէջ յուզումներ տեղի ունեցան: Ասոնք խորհուրդ ըրին որ պէտք է նախ հայերը կոտորել և ապա իբր գինւոր հեռանալ վանէն: Հայ ժողովուրդը այդ պատճառով բաւական վախ մէջ ինկաւ. սակայն վալիին իր օգնական Օհանէս էֆ. առաջնորդին հետ եկեղեցիները ղրկեց ժողովուրդը համոզելով թէ բան մը չկայ և Սուլթանին համար աղօթք ընել տալով:

Անօթութեան ու գրամի նեղութեան պատճառով այս ձմրան քանի մը անգամ ջորքեր փխան իրենց զէնքերով: Ասոնք կամ արտասահման կանցնին, կամ գաղանի աւաղակութիւններ կրնն:

Վաճառակի մէջ համիտէ աւագահապետ քէօռ Հիւսէն փաշան երկար տարիներէ ի վեր տեղւոյն հայերը կողոպտելէ, սպանելէ և Մելիքներու դարաւոր ընտանիքներ քանդելէ, ոչնչացնելէ ետքը, այս անգամ քանի մը հայ գիւղեր բոլորովին հայերէ զատարկցնելով՝ գրաւեց, ուր քիւրտեր տեղափոխելով, իրեն համար տուններ շինել կուտայ: Ու, ի վարձատրութիւն իր ըրածներուն, վերջերս տեղւոյն գաւառին գալմագամ ընտրուեցաւ, իր չորութիւնները անշուշտ պաշտօնապէս ալ նուիրագործելու համար:

Վսիս 4-5-ի լուսնալու նոր կիրակիի գիշերը կառավարութիւնը քանի մը հարիւր ջորքով, փոխաներով, ոստիկաններով, իր հետ ունենալով ասպետի, թիթեղեայ մեծ ամաններով նաւթ և այլն, թագաճառէր թաղ խուզարկութեան գնաց, սակայն բան մը չը գտնելով ետ դարձաւ: Այդ ալ գաղանի ձև մըն է եղեր...:

Անցեալ շաբթուան մէջ, վանի թուրք ամեն թաղերը 2—3 օրինակ յայտարարութիւններ ձգուեցան, թուրքերէն լեզուով գրուած ու փոխկրաֆով տպուած: Յայտարարութիւնը կը բաղկանայ 150 երկար տողերէ, ու կառավարութեան կործանարար ընթացքը և զեղծումները մատնանիշ ընելով՝ կոչում կընէ իսլամ տարրին իր ձոյնը բարձրացնել ու իրենց ղուրանի և շարեաթի համաձայն ընթանալով՝ ոչ ոքի զրկանք ու անիրաւութիւն ընել, ու արդարութիւն միայն ի գործ գնել...: Կառավարութիւնը նախ կասկածեցաւ թէ հայ յեղափոխականներու գործ է այս, սակայն վերջը համոզուեցաւ թէ հեղինակները թուրք յեղափոխականներն են:

Պահոց Աւագ շաբթուն խիստ խուզարկութիւններ կատարուեցան խօշուղ գաւառի Կասր և Զէյնիս գիւղերուն մէջ: Պատճառը այն է որ գաղանի հեռագիր մը եկած էր, որուն համեմատ իբր թէ խուժը մը յեղափոխականներ Սալմաստի մէջ պատրաստուած են վան անցնելու համար:

Երկու տարի առաջ փոստատան հայ պաշտօնեայ սրիկայ մը, ճշադրա (Մարտիրոս) անունով, կարգ

մը նամակներ բռնելով՝ անոնց պարունակութիւնը վնասակար մտքերով թարգմանեց ու կռաւարութեան յանձնեց: Վերջերս ատոնց խնդիրը քննուեցաւ, տէրերը ոմանք բացակայ, ոմանք պատրաստ և ոմանք ալ փախստական: Մէկը վճիռ կերաւ, որուն մեր վային՝ ժողովորդի աչքին փռչի փչելու համար, անմիջապէս ներում բերել տուաւ, մինչ անդին քսանէ աւելի երիտասարդներ յեղափոխական անուան տակ տարիներէ ի վեր կը հեծեն բանտին խորը...

Վիւթապէս բոլորովին քայքայուած, բարոյապէս ինկած, անգլուխ, անհովիւ, լքուած, յուսահատ — ահա՛ վասպուրականի ժողովորդեան և մասնաւորապէս հայոց վիճակը... Ասոր վերջը ո՞ր պիտի յանգի:

ՀԱՄԻ

ՄԵՐՍԻՆ, Մայիս 21, 1904

Հայրենիքի մէջ սրտաճմլիկ դէպքեր օրըստօրէ կը շատնան: Հայ շինականը իր սիրուն ձագուկները կորսնցուցած, կսպասէր օր մը նորէն գրկախառն համբուրուելու յուսով: Բայց, աւա՛ղ, որ այն քաջերը անգամ մը ինկած էին թիւրքին ճիւղաղային ճանկերուն մէջ և ազատելիւ այլ ևս անկարելի դարձած:

Արիւնարբու գազան կռաւարութիւնը վերջերս 2 հատ կտրիճներու ալ արիւնը խմեց: Մայիս 10ին, բանտին մէջ, Հաճընի Բարսեղը և Կարապետը իրենց առանձնասենեակներու (փօխի) մէջ գիշեր ատեն խեղդեցին: Այս լուրը երբ առաւօտուն լսուեցաւ, իսկոյն այնտեղ հասայ և տեսայ երկու խեղդամահ եղածները գետնի վրայ փռուած. քիչ վերջը Ռուս, հիւպատոսը իմանալով եղելութիւնը՝ պաշտօնեայ մը ղրկած էր բըննութիւն կատարելու, բայց ի զո՛ւր, քանի որ ընողը կռաւարութիւնն էր: Ա՛խ, ինչպէս կարելի է նկարագրել այն սպաւորութիւնը, որ այդ սրտամորմար և կսկծեցուցիչ լուրը թողուց ամբողջ Մերսինի ժողովորդի վրայ: Հայը կողբար իր քաջ երիտասարդներու կորուստը և սոսկումով կսպասէր թէ, մի գուցէ 95—96-ի ջարդերը նորէն վերսկսեն, որովհետեւ բոլոր թիւրքերը բացարձակ կը յայտարարէին թէ ամբողջ կեաւունքները այսպէս պէտք է ընել:

Բարսեղը և Կարապետը որպէս մարդասպաններ 1899-ին բանտարկուած էին: Բարսեղը արհեստով չարչի էր և միշտ գիւղերը կը շրջէր ու իրեն տուած ապրանքին փոխարէն ցորեն ստանալով՝ ջորիին վերայ բեռցած տուն կը վերադառնար: Օր մը նոյնպէս գիւղէն վերադառնալու ժամանակ, կէս ճանապարհին Ձէրքէզ մը առջևը կելլէ և կուզէ ջորին բռնով միասին ձեռքէն առնել, բայց Բարսեղը չուզեր տալ, Ձէրքէզը սպառնալով կուզէ առնել, Բարսեղը աւելի արագօրէն հրացանը կուղղէ և զայն շանսատակ կընէ: Ձէրքէզի երկու ընկերները պահուած ըլ-

ալով՝ հրացանի ձայնը լսելուն պէս կսկսին վաղել: Բարսեղը կը տեսնէ, որ եկողները զինքը պիտի ըսպանեն, կրկին հրացանը վեր կառնէ և քաջաբար այդ երկուքն ալ կը սատկեցնէ, յետոյ չորս կողմը կը նայի, երբ կը տեսնայ որ մարդ չկայ, ուղղակի տուն կերթայ կը պառկի: Երկու ժամ վերջը քենացած տեղը կը բռնեն և ուղղակի բանտ կը տանին: Հարցաքննութեան ժամանակ երեւան կուգայ, որ տեղին Միւսիրը գիւղերը գնացած ըլլալով վերադարձին, ճամբուն վրայ երեք դիակներու կը հանդիպի. ձիէն վար իջնալով կը տեսնէ, որ մէկ հատին դեռ շունչը կելլէ, կը հարցնէ թէ՛ ձեզ ո՞վ զարկաւ, կը պատասխանէ՝ Բարսեղը և հոգին կը փչէ: Այս վեհալութեան վրայ կը դատապարտուի ցմահ բերդարգելութեան, բայց շնորհիւ ուրիշ միջամտութեանց 15 տարուայ վճիռ կարճակուի:

Կարապետը Հաճընի մէջ խաղող ծախած ժամանակ ցած թիւրքին մէկը կուզէ օխա մը գնել: Կռած ատեն թիւրքը կուզէ աւելի առնել, բայց Կարապետ չուզեր տալ, որով կռուի կը բռնուին:

Թիւրքը հայհոյանքներով սպառնալիքներ կընէ Կարապետին. Կարապետ գաշոյնը քաշածին պէս կը զարնէ թիւրքին, որը անմիջապէս կիյնայ կը սատկի, զօրքերը վրայ կը հասնին և կը տանին բանտ: 15 տարուայ վճիռով այն ալ կը քշեն Մերսին:

Այս երկու երիտասարդները բանտին մէջ կը տեսնուին և միասին կսկսին իրենց քաջութիւնը հոն ալ ցոյց տալ: Ամբողջ թիւրք բանտարկեալներու վրայ սարսափ կը ձգեն: 5 տարի այսպէս կեանք վարելով՝ այսօր Կարմիր Համաի դահիճները վերջ դրին անոնց կեանքին:

Այս սպանութիւններէն բանի մը օր վերջը շատ խիստ խուզարկութիւններ կատարուեցան և 18 հոգի բանտ քշուեցան, պատճառն ալ եղած էր այն, որ Ալէքսանդրայէն մէկը նամակ մը կը գրէ իր բարեկամներէն մեկին, այդ նամակին մէջ քանի մը բարեկամներու ալ բարեւ գրուած կըլլայ. կռաւարութիւնը այդ նամակը կը բանայ և կը տեսնէ, որ այս ինչ, այն ինչ մարդկանց բարեւ կայ՝ մէկիկ մէկիկ 18 հոգին ալ կը տանին, կը նետեն բանտ: Գ.

ՏՐԱՊԻՉՕՆ, Մայիս 22, 1904

Սասունցի եղբայրներու քաջարի կռիւները տեղւոյս թիւրքերն ու կռաւարութիւնը խիստ գրգռած է Հայերուս դէմ: Այս օրեր Սասունէն տեղս եկաւ վերաւորեալ զինուոր մը, որ իր նկարագրութիւններով խիստ կը գրգռէ առանց այն ալ կատաղած ամբոխը:

Մէկ երկու օր առաջ Էրզրումի ճամբով տեղս Շէյխ մը բերին 16 ձիաւոր զօրք հետը, ինք պատգարակի վրայ նստած էր. յայտնի չեղաւ թէ ո՞վ էր: Միայն լուր պատեցաւ թէ Բաղէշի Շէյխն էր:

Օգնեք գտնել շատ դժւար է այժմ և եթէ գտնւին ալ շատ թանգ են: Հայ ժողովուրդը 95 թ. փորձած՝ այժմ, չ'նայելով որ շատ աղքատ է, ամեն ջանք ի գործ կը դնէ գէթ ընկժովէր մը, դանակ մը ունենալու:

Ելելի գիւղաքաղաքը, որ քաղաքէս դէպի արեւմ. կը գտնուի և 4 ժամ հեռավորութիւն ունի, նոյնպէս յուզման մէջ է. 40—50 տուն հայերը մեծ երկիւղի մէջ են: Հոս և Թրիպոլի (Սև Ծովի) մէջ լուր տարածեր են թէ 3 Հայեր Սասնոյ կողմը ամբողջ թուրք բանակ մը ջարդած են և որոսիսը պատրաստ են տեղւոյս հայերէն հանել: Թուրքին մէկը շուկային մէջ դաշոյնը մերկացնելով կըսէ. «Ասլանմ 8 սենէ տուր գընընտան չըգժամըշտըն, անձագ վագտը կէլտի էրմէնի պաշը քէամէյէ» (Առիւծս 8 տարի է որ պատեանէն դուրս եկած չէիր, հազիւ ժամանակը եկաւ Հայի գըլուս կտրելու):

Կառավարութիւնը բացարձակ խուլ կը ձեւանայ: Թուրք ազդեցիկ հօճային մէկուն որդին զօրք պիտի երթար, վերոյշեալ տարածայնութիւններու վրայ հօճան ամեն միջոց գործ կը դնէ, որպէս զի իր որդին Հայոց դէմ կուսելու չի զոհի (ի հարկէ սարսափէն):

Սօսական քօլ աւանի մօտ 10 տուն Հայերն ալ տուները մտած օր աւուր կըսպասեն սև օրին:

Տեղւոյս բանտին մէջ կան հետեւեալ անձինք.—

1. ՀՃԻ ԱՐԷՆ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ. 95-ի կոտորածին աջ ձեռքի 4 մատները կտրուած և 8—10 տեղից վիրաւորուած լինելով հանդերձ մօտ 15 ամիս բանտը պահեցին և ապա արտօրեցին, սակայն 96 Գեկտ. 1-ի ընդհ. ներման ատեն արքայապար չի գնացած ազատուեցաւ և դարձաւ հայրենիք: Ասկէ 4 տարի առաջ նորէն բանտարկեցաւ իր գրասենեակին մէջ քիչ մը բոթաս գտնելուն համար:
2. ՅԱՍՈՒ ԳԱՀԱՒԷՃԻԱՆ. 95 թ. Սեպտ. 26-ին կոտորածին օրը բռնուած: Այդ օրը քաջարի կերպով կռւած է և փոռաւոր կերպով թուրք խուժանէն պաշտպանեցաւ: Յանցանքը ինքնապաշտպանութիւնն է:
3. ԱՐՄԵՆԱԿ ԳԱՍՊԱՐԵԱՆ. 95-ի կոտորածներէն 3 4 օր առաջ բռնուած և ամբաստանուած որպէս Պահրի փաշայի տէնօրիստը (!!!):
4. ՅՈՎՀԱՆՆԷՍ ՔԸՆՏԸՂԻԱՆ. 95-ի դէպքէն վերջը վրայէն թուղթ գտնուած է, 20 տարեկան երիտասարդ մ'է:
5. ԱՐՄԵՆԱԿ ՄԱԿԱՐԵԱՆ. Յեղափոխական է ըսելով առանց վճռի բանտը մնացած է:

Կան և 3 կարնեցի Հայեր, որոնք նոյնպէս 95 թ. դէպքերէն յետոյ բերւած են հոս:

ՊՈՆՏԱՅԻ

ԱՒԽԻ ՀՈՎԷՏ, 28 Ապրիլ, 1904

Անիրաւ կառավարութիւնը Զարան ալ իր շըրջականներով յետին ծայր թշուառութեան մէջ ձգած է: Զարայի մէջ վաճառականութիւնը, առուտուրը բոլորովին թուրքերուն ձեռքն է, վասն զի հայերը զբոհուած են թուրքերուն ունեցած գիւրութիւններէն, առուտորի համար գիւղերն ելնել, հայերուն համար վըտանգաւոր բան մ'է, վասնզի մանաւանդ վրան գրամ ունեցող հայ առևտրականին կեանքի ապահովութիւն չկայ: Թուրքերը աղէկ գիտեն կորանցնել զանոնք, կառավարութիւնն ալ լաւ վարժուած է անպատիժ թողուլ, անպարտարձակել հայ մորթող, հայուն ինչքը գողցող, հայուն կինը բռնաբարող թուրք սրիկաները և այս՝ բացէիբաց: Կառավարութիւնը հայուն աշար ալ չի տար որքան ալ վստահելի ըլլայ նա. հայուն համար ատանկ բաներ հարամ են: Հայ երկրագործին հունձքերն ալ միշտ վնասուելու դատապարտուած են, թուրքերը կառավարութեան քաջալերուած անխայ կարած են, կաւըշտը կեն հայուն խոտն ու ցաները: Տուրքերը վերջին ծայր անխղճօրէն կը գանձուին առ հասարակ, հայը պէտք է ոչ միայն արտն ու ինչքը, այլ նոյն իսկ օրուան ապրուստը, դպրը պէտք է ծախէ ու տուրքը (յետեւեալ կամ նոր) վճարէ. այս է եղեր նոր եկած է մըրը: Հայերը եթէ առևտրական գործ ընեն կամ աշար առնեն, պէտք է որ անպատճառ Նուրի էֆէնտին, պէյ մը, կատղած մը իրենց ընկեր ընեն, դրամագլուխ տան անոնց, իրենց թաստի գը տան և չն: Գտնուած են շատ մը հայեր, որոնք իրենց թաստի գով, այսինքն բաւոր հողերնին, ինչքերնին գրաւ տալով աշար առած են թուրք ընկերներով, որոնք գիւղը չափել, արդիւնքը իւրացնել և հայ ընկերնին խաբելով պարտքը միայն վրանին ձգել սովորութիւն ըրած են ամեն ատեն: Կառավարութիւնը գիտնալով հանդերձ թէ առնուած գիւղին արդիւնքը թուրքը կերաւ, թաստի գի տէր հայուն օձիքէն կը բռնէ, արտերն ու հողերը կը ծախէ, շուկան կը լեցնէ ի վաճառ հանելու ասոր ինչքն ու գոյքը, զորս աժան աժան առնողը դարձեալ թուրքն է: Ըսածս հաստատելու համար օրինակ մը:

Վանի մը տարիներ առաջ Նուրի էֆէնտին աշար կանէ Էղոյեան վարդէր յէմի անուն հայու մը թաստի գովը: Նուրի էֆէնտին անխիղճ շահանքուն հետ շահայութեան կերթայ նաև վարդէր յէմին փոխ սագոյ մը կռնակն անցուցած: Գիւղը կը չափեն, կանեն, ցորեն, գարի կը շտեմարանեն, ձրիէն կուտեն, կը խմեն, կը դառնան տուն: Վարդէր քիչ քանակութեամբ ցորեն առած է միայն, մնացածը ամբողջովին Նուրի էֆէնտին ձգելով, այն յուսով որ ան մարդը իր պարտքը տուող և իրեն պէս խեղճին թաստի գն ազատող մարդ մ'է: Նուրի էֆէնտին կիւրացնէ ամեն ինչ և ժամանակ մը միայն վարդէրէն կառավարութեան կողմէ թագսիթ (ամսավճար)

չուղուելէն անդին չանցներ Նուրի էֆէնտիի բրած բարիքը. քիչ ժամանակ վերջ պարտքը կը ձգէ անոր վրայ ամբողջովին, խուլ մնալով Վարդէրին թախանձանքներուն: Հարկաւ մեծ տէր տ մը պիտի ըլլար այս խեղճ մարդուն, բոլոր ինչքը ծախուելէն վերջ արտերն ալ պիտի երթային. ո՛ւր երթար, որո՞ւ ըսէր, կառավարութեան չէր ուզէր երթալ, վասն զի գիտէր որ մահի ընող բնաւ չպիտի ըլլար իրեն և գուցէ իր այդ կառավարութեան զիմուքը սուղի նստէր իրեն, Նուրի էֆէնտիի սրիկայ տղոցը կողմէն: Խեղճ մարդը ձայնը կտրեր և զորը միմիայն Նուրի էֆէնտիի ետևի միջով ըլլալուն ձգեր է. բայց ի դուր չկատարած ծովուն աղաչելէն գոթ և օգուտ կը լինի՞: Վարդէր օր մը սանկ, օր մը նանկ, օր մ'ալ կիսնայ կը մեռնի, կը մեռնի այո՛, բայց ի խոր խոցուած թէ չզուակերուս թողելիք ժառանգութիւնս իրենցը չի պիտի կրնայ ըլլալ, շան կիւր ըրի զայն՞: Կառավարութիւնը ասոնք ամենը գիտնալով մէկտեղ անիրաւաբար քանի մը անգամներ թէ՛ Վարդէրէն և թէ՛ զաւակներէն քա՞ծ բերած է ոչխար, գոմէշ, կով, կահ կարասիք, անկողին ու ծախելով մէկ մասը գանձած է պահանջին, մնացեալ մասն ալ — 100-150 ոսկի — ուզած օրը կը ծախէ արտերը, կառնէ Վարդէրի տըղոցմէն, երբ ասոնք ալ ձանձրանան ասոր անոր կաշառ տալէ, միջամտող գտնելէ և չն:

Չարայի մէջ կառավարութեան աչքին առջև թուրք սրիկաներ ամէն ճնշում կը բանեցնեն հայերու վրայ, երիասարգ թուրքերու հետ միացած են և օժանդակին հն անոնց կառավարական պաշտօնեաներն ալ: Միւֆթին ալ հրահանգ տալու ճարպիկ գերը ամէն օր կը խաղայ, միշտ ի միաս հայուն: Թուրք սրիկաներուն նշանաւորներն են Նուրի էֆէնտիին տղաքը Էնվէրն ու Ատիլը. Էնվէրը, այսինքն հայու մը աղջիկը թրքերցնող կին առնողը, հայու մը հարսն իրենն ընող չունը. իսկ Ատիլը նոր հասնող բռնաւոր մը, նշանաւոր անբարոյական մը որ գերազանցած է Էնվէրն ալ Նուրին ալ: Եռեւելի է նաև Կեօվար Ելիի տղան Գասըմը, ժամանակին հայ մը մարթող Եռեւմիի տղան Իսկէնտէրը, Միւֆթիին քեամիլ էֆէնտին (պաշտօնեայ հեռագրատան) և իս և չն: Ասոնք ունին իրենց անհամար արբանեակները, որոնք կապրին հայերէն յափշտակութեամբ, գողութեամբ յայտնի համարձակ: Այն հայը, որ սուտ իրաւ ֆէտայի ճանչցուած է, չուկային մէջտեղ պառկեցնելով կը ծեծեն, խեղճ կանիւնն այն հայուն, որ իբր մարդ իրաւունք պաշտպանել կը փորձէ: Վաշխառուններ ուղածին կընեն հայերուն: Հայ կիներու պատիւն ընդհանրապէս բացէն խաղալիկ դարձած է ձեռքերին:

Վերջիս թուրքերը հոս տարածաշրջութիւններ հանել սկսած են թէ չհայերը ինչպէս որ վան, Մուշ ապստամբած են հոս ալ պիտի ապստամբին. մարդ տարին, մարդ բերին, ֆէտայիներն եկան, տու-

ները լեցուեցան, զէնքեր բաժնուեցան հայերին և չն, ուստի պէտք է ջարդել կեալուրները կըսեն: Վարդապետին պատարագին ներկայ գտնուելու համար երբ հայերը անցեալ օր վտնք գացին, թուրք սրիկաներու պարագլուխները այնպէս լուր հանեցին թէ չհայերը որոշում տալու գնացին որ վրանիս յարձակին՞: Այսպիսի յերկրանքներով նպատակին խուժան ընել է: Գիտեն թէ և որ հայերը բան մը չունին և բան մը ընելու կարող չեն, սակայն դիտմամբ թախանի յուսով կընեն, կը զրգոնեն: Դրութիւնը շատ գէշ և վտանգաւոր դարձած է Զարա և շրջակայ գիւղերուն: Կառավարութեան ամենածանր տուրքերուն, թուրք տարրին ամենօրեայ կեղեքումներուն, կառավարութեան մէթոսովը հայերուն կրած անտեսական սոսկալի տագնապներուն հետ տիրել սկսած է ամէն օր վախ, ամէն օր սարսափ զարնուելու, սպաննուելու, թալնուելու:

Ասոնց վրայ երբ աւելցնէ այցելողը մեր հայերուն բարոյական խիստ անկայուն վիճակը, երեւան կուգայ ճշգրտօրէն Զարայի և շրջակայ հայ գիւղերու մեր ժողովրդին կատարելապէս անտանելի վիճակը:

Այս ամէնուն դարմանը կրնան ըլլալ միմիայն յեղափոխական գոհացուցիչ ոյժեր, զօրաւոր կազմակերպութիւն ամէն տեղ, մանաւանդ այսպիսի նիւթական ու բարոյական սոսկալի աղքատութիւն տիրած տեղերը:

ԱՐՏԱԿ

Ե. ԳԱՐԱՀԻՍԱՐ, Մայիս 10, 1904

Հայրենիքի վիճակը. — Մեր մոռնաւկեմին ու միաբնակարարքի Զոյն մոռնաւկին. — Մեր դպրոցը. — Մեր վարդապետը. — Գանի մը հայ վատեր. — Ընկերի մը ծանր կորուստը:

Ալ ապուշ ըլլալու է մարդ, որ այսչափ տխուր ու դժնգակ փորձերու դժբախտ եմթարկութենէն վերջ տակաւին լաւատես մնացած ըլլայ ու պնդել փորձէ թէ՛ թուրք կառավարութիւնը հայաջինջ ծրագիր մը չէ որ կը սնուցանէ տարիներէ ի վեր և իր բուն նպատակը, ներքայ խղճալի բէթիմականութիւններով, երկրին անկումը և մասնաւորաբար հայ ժողովուրդին փճացումը չէ: Ազգակործան այս նպատակին իրագործումին ձգտող թուրքական բէթիմ գործադրութիւնքն ծագում առած գէպերու, խժոժութիւններու, հարստահարութիւններու և արիւնխման գազանութիւններու բաղմամբ շարք մը. — որոնց էն գլուխը կը մնայ իբրև գոխային ոճիր և յաւիտենական դատաւնիք մեծ մարդասպան Համիտի ճակատին՝ 95-ի ազգաւոր թուականին սարսափ արհաւիրքը. — երեւան հանեցին բացարձակապէս, թէ՛ թուրք կառավարութիւնը որոշած է այլ ևս ջնջել հայութիւնը այս ու

այն միջոցներով, ի հարկին կոտորածով, ի հարկին կոտորածով, ի հարկին բանտարկութիւնով և իր կարգին: Ու վատղուէր, կործանող ընթացքը՝ խօսուած փաստերով կը հաստատէ արդէն: Տեսնուեցաւ ամենատեն որ, հոն՝ ուր խեղճ ժողովուրդը սրախողիտող ջարդել պէտք էր՝ Եւրոպիոյ ոճրագործն, իր վայրագ կառավարական կազմակերպութիւնն ու խաժամուժ տաճիկ բարբարոս ամբոխը չը վարանեցան վազցնելու անմեղ հայերու անբիծ աբիւններն, իրենց ոճրագործ, աղտոտ ձեռքերն անոնց կարմրով զոհարիւնին մէջ լուտու դիւային քմահաճոյքը գոհացնելու: Հոն՝ ուր թաղին պէտք էր, առանց անհաշիւ հարստահարութիւններու տիրացան քանի մը ժամերու մէջ՝ հայերու կոնակին լաթերն անգամ հանել տալով առնելու ստորնագոյն ցածութիւնով: Եւրո բանտարկութիւն հարկաւոր էր, մեղաւորն ու անմեղը, բուն յեղափոխական-յանցաւորն ու ոչ-յեղափոխականը չը փրկատուեցան երբէք, ու հարկւրաւորներով չարչարուեցան բանտերու միջին նկուղներուն մէջ, ուր արիւն-նուշտ սուլթանի անարդար արգարութիւնը կը թիացնէ ա տ ա լ է թ անունին տակ: Դաժան բուն-կայը իր փշոտ գահին վրայ բազմած, օրէ օր ցնորային, խլճահար երազներու ազդեցութիւններով, միշտ կատղեցաւ, միշտ ջարդեց, միշտ բանտարկեց, միշտ հարստահարեց, միշտ կողոպտեց ու միշտ ըրաւ ու ըրաւ:

Այս օր ալ նոյնն է երկրին վիճակը ինչ որ էր առաջ: Իրերը փոխուած չեն բնաւ, ու ժողովուրդը միշտ նոյն խժգժութիւններու ենթակայ ժողովուրդն է նորէն, սա՛ տարբերութիւնով միայն որ օրէ օր, անցած ժամանակին հետ մէկտեղ, ժողովուրդը նիւթապէս ու բարոյապէս փճացնելու մեթոտներն այ կը փոխուին հետզհետէ և կը կատարելագործուին՝ թուրքական լիբը կառավարութեան ու վայրենի ժողովուրդին կողմէ, շնորհով այն քաջալերութեան՝ որը վայելեցին՝ երբ իրենց քով մնաց անհամարատու ամեն զեղծում, ամեն անարդարութիւն և ամեն անգթութիւն: Այս կործանարար գրութիւնը շեշտուեցաւ մանաւանդ այն տեղերուն մէջ, որոնք ներքին գաւառ անունով կը ճանչցուին թուրքիայի մէջ, այսինքն ծովէն հեռու եղած տեղերը մանաւանդ: Օրը նոր, փորձանքը, զորկանքն ու ժողովուրդը հարստահարելու, կողոպտելու միջոցը նոր է մեր տեղերուն համար: Թուրք պաշտպօզուզը անարգանքը պատրաստ ունի իր բերնին ու սրտին մէջ՝ երբ խնդիրը կամ գործը կեանքի մը վերայ է: Եւ որովհետեւ կայս, թուրք ժողովուրդին պաշտպանն ալ աւաղակ կառավարութիւնն է, ուրեմն բան մը չսպասուիր այս կործանող տարրէն, — որ արգարութեան, հանրային ապականութեան անունով կազմակերպուած գողերու ներդաշնակ ընկերութիւն մ'է, որուն կը նախագահէ սրիկաներու սրիկայ, գողերու գող՝ Ապտիւլ Համիտը:

Թշուառութիւնը և ժողովուրդին աղքատութիւնը ալ վերջին աստիճանին հասած է: Ապահովու-

թիւն չի կայ բնաւ որպէս զի քիչէ շատէ գործ ըլլալ: Ասոր վրայ աւելցուր կառավարութեան զանազան ճնշումներու հետաքրքրական հաւաքածոն, տուրքերու տարապայման ծանրութիւնը ու դրամ գանձելու ամենախիստ միջոցները՝ որոնց ենթակայ է եղած հէք հայ ժողովուրդը: Աղքատութիւն, անօթութիւն ու մերկութիւն այլ ևս լոկ բառեր չեն հայուն համար, այլ ցուրտ իրականութիւններ, որոնք կը ճնշեն զինքը բռնակալութեան ծանրածանր լուծին փակ:

Համբերութիւն, ալ մինչև ե՞րբ համբերել:

Եւրո այս սողերը կը կարգաբ՛ մտածեցէք արդէն թէ թ ա հ ս ի լ տ ա ր ն ե ր գիւղերուն մէջ ինչն է չին ըներ, թուրք պաշտօնեաներ ինչ խուժողութեան փութութիւններ կը գործեն: Այլուածներ, ստոց-ուածներ, տուններ ու... պատիւներ բունի կը ծախուին, առանց աճուրդի: 30-40 արժող արտեր, պարտեզներ կամ ուրիշ կալուածներ 1—200 զուրուշով կը ծախուին և կառավարական տուրքերու կը հաշուուին: Խեղճ ժողովուրդը որի՞ բողբէ, ով պիտի լսէ: 20 զըշ. պարտքի համար տունդ, պարտեզդ կամ արտդ կը ծախէ: Արդէն լուծքդ քշած տարած է, տունդ կողոպտած բոլորովին քաւի մը անգամ: Ով գիտէ 95-ի պաշտօնական թալանէն վերջ քանի՜ քանի՜ անգամներ ալ թալան տուիր թուրք կառավարութեան՝ տուրքի համար: Սուտ չէ, թահսիլտարը բունի տունդ մտաւ, քաշեց առաւ տակիդ անկողինը, ախոռը քաշուած կովդ ու բոլոր անճըրածեշտ պէտքերդ: Եւ երբ տեսաւ թէ ալ բան մը չէ մնացած ուզեց պատիւդ քաշել առնել...:

Այս իրողութիւնները սա լուսաւորեալ դարին երեսին նետուած ժողովուրդային բողբը, արդար նախապիտեքները պիտի ըլլան յաւետ:

Ի՞նչ մնաց քեզի ալ, հայ՝ ժողովուրդ, տակաւին անտարբերութիւնով պիտի ուզես հանդիսատեսը ըլլալ քեզի դէմ ցոյց տրուած այս անհանդուրժելի նախապիտեքներուն, որոնք համբերութիւնով կրելու համար, մարդ անզգայ պէտք է ըլլայ:

* * *

Տեղիս անգութ մուհասէպէճին իր արիւնաբամ սկզբունքէն կէտ մը իսկ չի շեղեր: Անոր փայլաշատ սիրուն ծրագիրն է կեղեքել ժողովուրդը, չանսալ խղճի ձայնին, հայը կաշկանդել բոլորովին նիւթական անօրինակ անձկութեան մէջ, միմիայն օրը օրին պահանջուածէն աւելի գումար մը հանելու համար մայրաքաղաքը և լեցնել ջանալով ծակ գանձարանը, հաստատուն մնաց իր պաշտօնին վրայ, հոգ չէ տուժողն ժողովուրդն ըլլայ, երկիրն ըլլայ ու անուղղակի կերպով ալ կառավարութիւնը. վասն զի պիտի առնէ այնչափ ատեն որչափ գտնէ: Անկից անդին, Այս վատին չըրածը մնաց արդե՞՞ք: Խօսեցէք հայ

միթարներ, դուք՝ որ ամեն ատեն իր անգութ հըրամանները կը լսէք, խօսեցէ՛ք խնդժ ժողովուրդի զաւակներ, որոնցմէ շատեր աղքատութեան մատնուեցաք ձեր գէշ աղէկ ապրուստն ապահովող ինչքերէն ու կալուածներէն զրկուելով: Եւ խօսէ դուն ալ, Սուլթան, որոնք են հաւատարիմ պաշտօնեաներդ, որոնք ժողովուրդիդ բուռն ինքնակալ աղբիւրիդ, մշտահոս ծորակիդ հոգիէն կը քամեն այդ լիրաները, որոնք կը ստանաս: Թէ ասոնք՝ քու բուն ճշմարիտ շահդ ժողովուրդին բարօրութեան, հանգստութեան և շահին մէջ կը փնտռեն: Քանի քանի անգամներ նոյն իսկ թուրք ժողովուրդին ու կառավարական պաշտօնէութեան կողմէ ալ բողոքներ ու հեռագիրներ տրուած են Պոլիս, բայց անօգուտ, ատկից աղէկը պիտի գտնէին ժողովուրդը կողոպտելու և երկիրը աղքատացնելու համար:

ՀԱՅՈՒ ԶԱՒԱԿ

(Շարունակելի)

Ս Ա Ս Ն Ո Յ Զ Ո Ւ Ր Ջ Ը

ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

(ԵՆՐՕՊԱԿԱՆ ԹԵՐԹԵՐՆԵՐ)

25 Մայիս, ԲԱԳՈՒ

Մուշէն և Սասունէն եկած նամակներուն նայելով զիւրերը շրջապատւած են 15.000 զինուորներով և քիւրդերով:

Մայիս 3 և 4-ին, Շէնիկ, Սէթալ (Սէմալ) և Կէլիէ Կիւզան զիւրերը ռմբակոծւած են: Հայերը փոքրաթիւ էին, և Անդրանիկի ղեկավարութեամբ յամառ կրուէ՛ մը վերջը քաշեցան լեռները, որոնց կը հետևէր նաև ժողովրդի սէկ մասը:

4000 հայեր, մեծ մասամբ ծերեր և երեխաներ, Մայիս 6-ին Մուշ բերեցան, ուր հսկողութեան տակ առնեցան և դուրսի հետ յարաբերութենէ արդիւնեցան: Գերիներու մէջ չկան երիտասարդ կիներ, աղջիկներ և կամ երեխաներ: Ար վախճի թէ անոնց բոլորն ալ քիւրդերէն առևանգւած են:

Ապրիլ 10-էն մինչև Մայիս 9, 45 հայ զիւրեր կողոպտւած ու հոգեհի ենթարկւած են:

Փախստականները կը պատմին սարսափելի բռնաբարութիւններու և վայրագութիւններու անհամար դէպքեր: Հայերը աննկարագրելի թշուառ և չքաւոր կացութեան մէջ են:

Արդոպատները կը տարածին և՛ Մշոյ զաւար, ուր Մայիս 5-ին Բերդակ զիւրը հրդեհի ենթարկւած է թիւրք կանոնաւոր զօրքերու կողմէն: Բազմաթիւ անպաշտպան հայեր սպանւած, և մնացեալ ժողովուրդը փախուստի դիմած է:

13 Յունիս, ԹԱԻՐԻՉ

Մուշէն՝ Մայիս 15 թուականով եկած նամակի մը մէջ Սասնոյ զէպքերի առթիւ հետևեալ մանրամասնութիւնները կան:

Թիւրք կառավարութիւնը՝ վաղուց տեղեակ ըլլալով Անդրանիկի ներկայութեան, և, յարձակում կրած պարագային ինքնապաշտպանութեան համար անոր տեսած պատրաստութեան հետ, Մարտի սկիզբները, սկսեց զինուորներ և քիւրտեր կեդրոնացնել Սասնոյ շուրջը:

Հայերու կողմէն ուղղակի զրդուման մը բացակայութեան պատճառով, թիւրքերը, Ապրիլ 10-ին, լահական և Բաղիկանի քիւրտերը զրգուցին յարձակելու Ղլիկանման (Կալիկանման) զիւրի վրայ, որպէս զի ընդդիմութիւն յառաջացնեն և յայտարարեն, որ հայերը ապստամբած են, որով և ըստ երևոյթին, պատրուակ մը ունենան իրենց ջարդի ծրագիրը իրագործելու ու ամբողջովին քանդելու Սասունը, որը հայկական շարժումներու ամրոցն էր նկատուած:

Թիւրքերու մտադրութիւնը յայտնի ըլլալով, 30 զիւրերու հայերը ապաստանեցան Կէլիէ Կիւզանի մէջ, ուր Անդրանիկը և իր բանի մը հարիւր հետևորդները ամրացած էին: Չնայած կատաղի յարձակումներուն և ռմբակոծման, ընդդիմութիւնը տևեց մինչև Մայիս 3, որ ժամանակ որոշեց քաշել Տալուրիկ:

Անդրանիկ, նախ քան հեռանալը, կիները և երախաները խումբի մը պաշտպանութեամբ Շատախ դրկեց: Ասոնցմէ շատ քիչերը սակայն հասան իրենց տեղերը: Ոմանք լեռնային ճանապարհներէն փախած ժամանակ գահավիժելով կորսեցան, ոմանք ալ քիւրտերու կողմէն ըսպանեցան և կամ առևանգեցան:

Միևնոյն ժամանակ, Կէլիէ Կիւզանի վրայ յարձակումը շարունակելով, ահ ու սարսափի մէջ մնացած հայերը փախան Տալուրիկ, իրենց հետ թողնելով հրանիւթեր և պաշար, ու քրէշիկ լեռան վրայ զիրք բռնեցին:

ՎՋօիի, Կրմառի (Գարմա) և ուրիշ մէկ քանի զիւրերու հայերը Բաղէկի քիւրտերուն մէջ պաշտպանութիւն խնդրեցին, որոնք, անոնց ունեցած մէկ քանի զէնքերը առնելէն վերջը, բոլորն ալ սրէ անցուցին:

Լեռներու և ձորերու մէջ ցիր ու ցան եղած ահաբեկեալ հայերը զիրենք հետապնդող քիւրտերու և թիւրքերու կողմէն ամեն օր կսպանին:

Մուշ բերւած գերիները կը տեղեկացնեն թէ, փախստականներէն շատերը ցուրտէն և անօթութենէն կը մեռնին լեռներուն մէջ:

Ար տեղեկագրեն նաև թէ, անպաշտպան էրիկ մարդկանց, կանանց և երախաներու վրայ անխղճօրէն զօրծաղրւած սպանութիւններու ժամանակ, աննկարագրելի բարբարոսութեամբ բռնաբարւած են կիները և նոյն իսկ 1 — 19 տարեկան աղջիկները:

Թիւրքերը բացէիւս կը խոստովանին թէ, իրենց մտադրութիւնն է Սասունը և իր ժողովուրդը սրոյ և հրոյ ճարակ ընել:

Տալուրիկի վիճակը դեռ ևս անյայտ է: Կը վախ-
ցի որ բնակչութիւնը հիմնովին բնաջինջ ըլլայ:

Սարափի և յուսահատութեան ժառանգ հայերը
Եւրոպայէն օգնութիւն կը յուսան: Մայիս 15-ին կազ-
մած հիւպատոսական յանձնախումբը դեռ Սասուն հա-
սած չէ:

Daily News-ի Պետրովսկիի թղթակիցը Յունիս
17-ին հետեւեալը կը հեռագրէ:

Մայիս 22-ին, Մուշէն ստացւած վերջին լուրե-
րուն նայելով, Մայիս 3-ին Կէրէ Կիւզանէն փախչող
հայերը կոտորեցան այնպէս, ինչպէս 1894-ի ջարդի
ժամանակ:

Եւս մնացող և անձնատուր եղողները թրջական և
քրդական նենգութեան զոհ դարձան: Կանայք մահուան
ենթարկելէ առաջ՝ զգաճաբար բռնաբարելէն՝ չափ ըս-
տինքնին ալ կտրտած են: Երախաներու մեկ մասը դա-
նակով կտոր կտոր, իսկ միւս մասն ալ ժայռերուն զար-
նելով ջարդ ու փշուր ըրած են:

Փախտականները, չորս խումբերու բաժնւած, ա-
պաստանեցան Անտոք, Կզէփին, Կրէզէկ և Աքալի ու
Խտան գիւղերու ետեւի լեռները: Անոնցմէ շատերը ա-
նօթութենէն և ցօրտէն կորուեցան: Ոմանք անգէն, իսկ
զինւածներն ալ առանց ռազմամթերքի ըլլալով, անկա-
րող եղան զիմպրելու թխրքերու յարձակումներուն և
ամենքն ալ կա՛մ կոտորուեցան և կա՛մ գերի բռնուելով
Մուշ շրջանը:

Կզէփինի մէջ 1500 սպանւած են: Ամենէն մեծ
կոտորածը տեղի ունեցաւ Տալուրիկի մէջ, ուր կային
3000 հայեր, որոնց ամենքն ալ սպանւած են Մայիս
17-ին:

Անդրանիկ և իր խումբը այժմ Մշոյ դաշտն են:

Անգլիական և ֆրանսական հիւպատոսները Մուշ
հասած են, կսպասի, որ Ռուսական հիւպատոսն ալ
մօտ օրէն կը հասնի:

Կ. Պօլսէն Յունիս 15 թուականով քաշւած հե-
ռագիր մը կը հաղորդէ թէ, Հայոց պատրիարք Օրման-
եան, որուն ազգաբնութիւնը կոկորդէն վար չիջնար, զի-
մով ըրած է մեծ Եպարքոսին այն արինահեղ կոտո-
րածի մասին, որ տեղի ունեցաւ Մշոյ Սանճազին մէջ,
և կեանքի, պատիւի ու ինչքի ապահովութիւն խնդրած է
(!!) հայրախնամ Կարմիր Սուլթանէն:

Գ Ի Մ Ո Ւ Մ Ն Ե Ր

Հայտնի հայառէր ֆրանսիոս տը Պրէնանսէ հետե-
ւալ նամակները ուղղած է արտաքին գործոց նախարարին:

Փարիզ, 26 Մայիս 1904

Պր. Նախարար և Սիրելի Պաշտօնակից,

[Թոյլ տւեք ինձ ձեզ մասնակից ընելու այն խիստ
ծանրակշիռ հեռագիրներուն, զորոս ստացած եմ Թիֆլիսէն
և Բագուէն, և որոնք մանրամասնօրէն կը հաղորդեն
Սասնոյ կոտորածներու ներկայ ամօրոյ սկիզբները մեծ
չափերով վերակումը: Կը փութամ ձեզ իմացնելու, որ
կարելի եղածին չափ շուտով պատիւ կունենամ ձեզ հար-
ցապնդելու այն միջոցներու մասին, զորս ֆրանսական
ղիւանագիտութիւնը ձեռք պիտի առնէ զաղբեցնելու հա-
մար այս ոճիրները և սանձահարելու ու արգիլելու տա-
ւը տարի առաջւոյ սոսկալի դէպքերու կրկնութիւնը:

Հատ երախտապարտ պիտի մնամ ձեզ, երբ բա-
րեհաճիք նշանակել թէ, երբ կրնաք իմ հարցապնդումս
ընդունիլ, կը խնդրեմ ձեզմէ Լին:

Ֆրանսիոս տը Պրէնանսէ

Երեսփոխան Ռոնի

Փարիզ, Կիրակի երեկոյ, 29 Մայիս, 1904

Պր. Նախարար և Սիրելի Պաշտօնակից,

[Թոյլ տւեք ինձ զարմանալ, որ ցարդ չեմ ստա-
ցած անցեալ հինգշաբթի, Մայիս 26-ին ձեզ ուղղած
նամակիս պատասխանը, որով խնդրած էր ձեզմէ որ հա-
ճէիք նշանակել թէ, երբ ձեզ հաճելի կը լինէր՝ Սաս-
նոյ կոտորածներու առթիւ, երեսփոխանական ժողովին
մէջ իմ ընելիք հարցապնդումս ընդունիլ: Արեւը կը
հոսի, ժամանակը կտտիպէ, ստիպողական պահանջ կայ,
որ ֆրանսան պաշտօնապէս և հրապարակաւ յայտա-
րարէ թէ պարտաւոր է այս ոճիրները զաղբեցնելու և
առաջըր առնելու 1895-ի սոսկալի աղէտներու կրկնու-
թեան:

Համարձակութիւն կունենամ պնդելու թէ՛ արդեօք
երեքշաբթի օրը, Մայիս 31, ժամանակը հասած չէ՞ք հա-
մարիւր հարցապնդումիս պատասխանելու:

Հաճեցէք ընդունիլ Լին:

Ֆրանսիոս տը Պրէնանսէ

Երեսփոխան Ռոնի

Պ. Տէլկասէն, տեղեկութիւններու յաւելման սպասե-
լով, խնդրած է պ. Պրէնանսէէն, որ իր հարցապնդումը
յետաձգէ հինգշաբթի օրւան, Յունիս 2-ին և կա՛մ ա-
մենաուշը երկուշաբթի օրւան, Յունիս 6-ին:

ՀԱՐՑԱՊԵՏՈՒՄՆԵՐ

ԵՐԻՊԵՆԻ ՊԵՐԼԵՄԵՆՏՆԵՐԻ ՄԷՋ

ՖՐԱՆՍԱ

Յունիս 9-ին, ֆրանսական խորհրդարանին մէջ Պր. ֆ. տը Պրէսանսէ հարցապնդում մը ուղղեց կառավարութեան, Հայաստանի մէջ տեղի ունեցած վերջին դէպքերու մասին: Պրէսանսէն յայտարարեց, որ ի պահանջել հարկին, Մեծն Բրիտանիա և Ռուսիա պիտի համաձայնին նաւային ցոյց մը ընել, արգիլելու համար հայ ազգի ընջումը: (Չախակողմեան ծափահարութիւններ):

Արտաքին գործոց նախարար Պ. Տէլկասէն, ի պատասխան ըսաւ, թէ ֆրանսա ձեռքէն եկածը ըրած է, Հայաստանի մասին Պէրլինի Դաշնագրութեան մէջ յիշած Յօդաձեւերի իրագործման համար: Սասունի մէջ, Անգլիոյ և Ռուսիոյ նման հիւպատոսարան հաստատած է: Վերոյիշեալ Յ կառավարութեանց միահամուռ ջանքերը յաճախ յաջողած են կարգ ու սարքը պահել Հայաստանի մէջ: (Թիւրքիա սկիզբէն ի վեր բարենորոգում և կարգ ու սարք ըսելով՝ հասկացած է կոտորած ու աւեր: Այդ կէտը անցեալ օր, Համիտը հեգնական կերպով շեշտած էր Ռուսիոյ դեսպանին հետ ունեցած իր տեսակցութեան պահուն):

Դիւնբը իր ձեռքով ղրկած է Յանձնախումբ մը, որ գահացուցիչ արգիւնք յառաջ բերած է (այսինքն վերջին օրերս տեղի ունեցած 5000 հոգւոյ կոտորածը): Պ. Տէլկասէն այնուհետեւ կարգաց Վ. Պօլոյ ֆրանսական դեսպանէն ստացած տեղեկագիր մը, որոյ մէջ կը յայտարարէ թէ՛ արդի կացութիւնը նըման չէ 1894-ի կոտորածին: Մէկ քանի գիւղեր (մի. ա՛յն) քանդած են և բնակիչները սրէ անցւած են, բայց անկարելի է աղէտքի ծաւալը որոշել, որը չափազանցւած ըլլալ կը կարծուի: Ֆրանսական հիւպատոսին խառնակութեան վայրը գտնուելը օգտակար արգիւնք ունեցած է: (Ինչպէս 96-ին, խառնակութեան վայրը (Վ. Պօլիս) ֆրանսական և այլ դեսպաններու ներկայ գտնուելը «օգտակար արգիւնքներ» ունեցաւ կոտորած):

Դրան հանդէպ միջոցներ ձեռք առնելէն առաջ աւելի լուրերուն կսպասենք: (Երևի 94, 95, 96ի կոտորածների համար ալ յաւելի լուրերի՞ կսպասեն, որ միջոցներ ձեռք առնեն): Մեծն Բրիտանիա և Ռուսիա համաձայն բնոյթ ունեցող տեղեկագիրներ ստացած են իրենց հիւպատոսներէն: Պ. Տէլկասէն աւելցուց թէ՛ «ըսպողական միջոցներ չեն կրնար ձեռք առնուիլ դեռ (Երբ առնուեցաւ որ) սակայն, ցաւալին այն է, որ Բ. Դուռը հայոց բարենորոգումներ տալ մերժելովը անոնց մէկ ընտրութիւն միայն կը թողու, ա՛յն է դ ի մ ե լ Յ ե ղ ա ի ո խ ու թ ե ա ն՝:

Պ. Տէլկասէն ցաւալի գտաւ թիւրք զինուորական գործողութիւնները և յայտարարեց թէ յինքը հրամայած է ֆրանսական հիւպատոսին, որ հայերը պաշտպանէ, միւս կողմանէ հրահանգած է նաև դեսպանին, որ իր ընկեր դեսպաններու հետ համերաշխաբար գործէ Բ. Դրան յիշեցնելու իր պարտականութիւնները: Վերջացնելով իր խօսքերը յոյս յայտնեց թէ՛ յուրը ինքն ալ չի կրնար հաւատալ, որ Մակեդոնիոյ, որ մնաց որ Հայաստանի մէջ իր ունեցած պատասխանատւութիւններէն օձիքը անպատիժ ազատէ: (Ծափահարութիւններ):

Մօտիկ ապագան պիտի ցոյց տայ թէ ինչքան դրական են Պ. Տէլկասէի յայտարարութիւնները:

ԱՆԳԼԻԱ

Յունիս 10.—Պր. ձէյմս Պրայս Հայաստանի կոտորածները նիւթ վերցնելով ըսաւ. յերեք-չորս շաբաթ առաջ թիւրք զինուորները շարք մը գիւղեր քանդեցին և ժողովուրդէն շատերն ալ սպաննեցին, և երբ Անգլիական դեսպան Սըր Նիկոլա Օ'Քօնըրը մեծ եպարքոսէն բացատրութիւն պահանջեց, վերջինը տաւ այն պատասխաններէն մէկը, որոնք շարունակ տրւած են և որ կարելի է զանոնք վիժագրել—այսինքն, թէ յեղսփոխական շարժումներու պատճառաւ զինուորները մտած են խռովութիւն ծագած նահանգին մէջ ու փոքր ընդհանրում մը ունեցած են,—թէ ընդհանուր ներում պիտի շնորհուի եկող և անձնատուր եղողներուն: Ուրախ եմ տեղեկանալու, որ Սըր Նիկոլա Օ'Քօնըրը զիտողութիւններ ըրած է և թէ Մեծն Բրիտանիոյ, ֆրանսայի և Ռուսիոյ ներկայացուցիչները միահամուռ գործելու կազմ ու պատրաստ կերևին: Ինքը (ձէյմս Պրայսը) յոյս յայտնեց, որ Բրիտանական կառավարութիւնը առաջնորդի դերը պիտի ստանձնէ և խորհրդարանին պիտի կրնան ըսել թէ, իրենք անտարբեր մնալու տրամադիր չեն:

Յոյս յայտնեց նաև, որ արտաքին գործոց գերաբարտեղարը կարող պիտի ըլլայ այս խնդրոյ մասին ապահովող տեղեկութիւններ տալ:

Բրո-թիւրք, Լօրտ Փէրսին պատասխանը կատարեալ յուսախաբութիւն մ'էր. Նա ըսաւ.—

«Մակեդոնական խնդիրը, երեք անգամ նիւթ դարձաւ այս խորհրդարանին մէջ և յարգելի անդամները ըջօրէն չեն կրնար սպասել, որ՝ կառավարութիւնը կրնար շաբաթ շաբաթ կտրելու յառաջդիմութիւններ հաղորդել թրքական ժանդարմերիայի վերակազմութեան ծրագրի առթիւ: Բայց կրնայ տեղեկացնել յարգելի անդամներին, որ՝ ըստ Գօլօնէլ ֆէրհօմի տեղեկագրութեան՝ ինքը և իր ընկեր օֆիսէրները խիստ մտերմական ընդունելութիւն գտած են թիւրքերու կողմէն և ամեն աշակցութիւն՝ ինչ որ կրնային սպասել ամեն դասակարգի պաշտօնեաներէն:

Աւելորդ է ծածկել այն իրողութիւնը թէ՛ հայերու և թիւրքերու մէջ տեղի ունեցած ներկայ տագնապներու առթիւ պատճառ ունինք հաւատալու, որ հայերը յայտնի աստիճան յանցաւոր են (!): (Երևի հայերուն ինքնապաշտպանութեան դիմելը լօրտ փէրսի ջիղերուն զիպած է):

Յեղափոխականներու նպատակը ծանօթ ըլլալով մեզ, չեմ կարծեր որ՝ աւելի վառագաւոր բան մը կրնայ ըլլալ քան մի քանի անգամ ենթադրել տալ թէ՛ Բրիտանական կառավարութիւնը և Երեսփոխանական ժողովը թող պիտի տան իրենց յեղափոխականներուն ձեռքը կոյր գործիք դառնալ:

Աղնաշուք լօրտին այս դայրոյթ յառաջ բերող տարօրինակ պատասխանը, որուն մէկ ծայրէն մինչև միւսը թրքամոլութիւն կը հասի, իրաւունք կուտայ մեզ հաւատալու թէ՛ ինքը հարազատ թարգմանը եղած է Անգլիոյ արդի թուլամորթ նախարարացիի զգացումներուն, որը՝ երբէք առեւթիւ վախճուցած չէ բաժնիդարով մը նայելու Սուլթանի զոհերուն վրայ, միտաւանակ անոնց երեսին շարտելով Թիւրքիոյ մէջ տեղի ունեցած խառնակութեանց պատասխանատուութիւնը:

ԵՐԵՎԱՆԻ ԹԵՐԹԵՐՈՒ ԿԵՐԹԻՔՆԵՐԸ

Սասնոյ մէջ տեղի ունեցած հայերի կոտորածի մասին Թաւրիզէն մեզ հասած այս օրւայ լուրերը՝ բռնաբարութիւն և սպանութեան և կողոպուտի հին պատմութիւնն է, որ կը շարունակուի բնաջնջումի որոշ բաղադրանքներով թիւրքերու Մահ հրով և սրով, մահ ցուրտէն և առօթութիւնէն, ահա՛ միջոցներ, որոնցով կը մահանան հարիւրաւոր հոգիներ: Անասելի վայրագութիւններ և տանջանքներ, որոնց կենթարկուին կենդանի մնացողները:

Այս բաները դարձեալ տեղի կուենան մեր բաղադրանքներով թեան չէմքին առաջ, կառավարութեան մը ձեռքով, որուն հետ մենք դարեկամական յարաբերութեան մէջ ենք: Արդեօք հաժերութեան բաժա կը լիցւած չէ դեռ:

»Տէյլի Նիւզ«, Յունիս 10

Վաժնային կացութիւնը դարձեալ տիրած է Հայաստանի մէջ, և մենք միանգամ ևս դէմ առ դէմ կանգնած ենք պատմական դարձած այն կոտորածի, բռնաբարութեան և աւերումի որոնց հետ մեզ ընտելացուցած է Սուլթանի կառավարութիւնը: Վերջին կոտորածներին մէջ եղած միակ տարբերութիւնը այն է, որ այդ կոտորածները կատարուած են սխաթմամբ կերպով, անգաղար, և հրկիզումներն ու մարդասպանութիւնները որ ամսէ մը ի վեր կը շարունակէին, Եւրոպայի ուշադրութիւնը դրամ չէին, ուրեմն և, կրնայ անպատիժ շարունակել արիւնարբու Սուլթանի

կողմէն: Սուլթանի մատարութիւնը շատ պարզ է, նա կուզէ բնաջնջ ընել աւելի դարձած այն ցեղը, որոյ արիւնը կը հոսէ իր իսկ երաններուն մէջ, և աւանդաբան չկայ, որ ինքը կը կարծէ թէ՛ յարմարագոյն քաղէն է այժմ: Կը կարծենք որ կառավարութիւնը պիտի բռնէ մեզ թէ պէտք եղած դիմումները կըլան և յանցանքի ծանրութիւնը քննելով իր ժամանակին պիտի ազդեկազրէ:

»Տէյլի Նիւզ«, Յուն. 18

Հայաստանը, թէ՛ ֆրանսական և թէ՛ անգլիական պարլամենտներու մէջ վիճարանութեան նիւթ եղաւ: Այն իրողութիւնները, որոնց վրայ Պրէստիսէն Գրանսայի մէջ և շէյմա Պրայսը հոս ուշադրութիւն հրաւիրեցին, բաւական զարհուրելի և սպառնական են: Լօրտ փէրսին ինքն ալ իր խոստովանի, որ 25 հայ գիւղեր կրակի տրուած են, մինչ Պ Տէլկասէն կընդունի թէ՛ այդ գիւղերու բնակիչները սրէ անցած են:

Քիւրտերը անգամ մը ևս աղատ ձգւած են և սուրհանդակը շատ չանցած, մանրամասն տեղեկութիւններ պիտի բերէ մեզ անոնց ի գործ գրած խժոժութեանց մասին: Պետութիւնները դեռ ևս խօսքով ժամանակ կանցնեն: Լօրտ փէրսին, ըստ սովորութեան, կը պաշտպանէ Թիւրքը և մինչև լակ խիստ լեզու գործածելը ցաւալի կը գտնէ: Իր Էրեկայ ճառը պարզապէս հրաւեր մ'էր Թիւրքին անպատիժ շարունակելու իր վայրագութիւնները: Տիլքաէլի օրէն աւելին, ասկէ աւելի անպատիւ խօսք մը երբէք չեմ բրիտանական նախարարի մը բերնէն: Միւթմանական երևոյթը այն է, որ՝ Տէլկասէն լաւ գիւրք բռնեց: Սուլթանը ինչպէս իրաւամբ ըսած է՝ Գրանսայի արտաքին գործոց նախարարը՝ Նհայոց բարենորոգումներ չն'ըճել մեղծելով՝ անոնց միջոց միայն կը թողու, այն է դիմել յեղափոխութեան:

Միւթմանական է նաև, որ՝ Գրանսան պիտի կատարէ իր պարտականութիւնը, բայց մենք ձեռնպահ պիտի մնանք: Անգլիացիներս չեալ պատասխանատու չենք, և ոչ ալ ֆրանսացիներէն աւելի արամադիր, այս կոտորածները թողաւորելու: Յօսանք, որ լօրտ Լէնստովը առիթ մը պիտի ունենայ մէջտեղէն վերցնելու լօրտ փէրսի ճառի թողած ցաւալի տպագրութիւնը:

»Է.ԲՕ«

ԼՈՆՏՈՆԻ ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ՔՈՆՓԵՐԱՆՍԸ

»Արևելեան Խնդրի Միջազգային Ընկերութեան« նախաձեռնութեամբ Յունիս 29-ին, Westminster Palace Hotel-ի մէջ ի նպատակ Հայերու և Մակեդոնացիներու տեղի ունեցաւ միջազգային ՔՈՎՔԷՐԱՍ մը, ուր ներկայ էին Գրանսայէն, Իտալիայէն և Անգլիոյ զօնադան կողմերէն եկած պատգամաւորներ, լօրտեր և

պարլամենտի անդամներ:

Արաճը զարգարւած էր կլատագոնի մեծագիր պատկերով, որու աջ կողմը դրւած էր երկաթէ պատրիարք Իզմիրլեանի, իսկ ձախ կողմը Խրիմեան Հայրիկի պատկերները:

Ժողովին կը նախագահէր յայտնի հայասէր պարլամենտի անդամ Պր. Ճէյմս Պրայս:

Կային 22 անենախօսներ, որոնց մէջ էին նաև ի միջի այլոց, Rochester-ի և Hereford-ի եպիսկոպոսները, Գրանսիս տը Փրէսմոսէ, Փիէր Քիյար, Փէթրօ Մաձձինի և Լ. Վելլարի, որոնք իրենց զայրոյթով խառն ցաւը յայտնելով Սասնոյ վերջին կոտորածի առթիւ, բողոքի ձայն բարձրացուցին ընդդէմ Սուլթանի և իր յոռի վարչութեան և յանձն արդարութեան, յանձն մարդասիրութեան և յանձն ազատութեան պահանջներն միջոցներ ձեռք առնել միանգամ ընդ միշտ վերջ դնելու Մեծ Մարդասպանի սքանդալոսութիւններուն:

Միաձայնութեամբ ընդունուած էր երբ որոշումներէն այստեղ կը ղեկավարէր Երկաթը:—

1. «Այս Բոնֆէրանսը ուրախութիւն յայտնելով ֆրանսական, իտալական և Բրիտանական ազգութիւններու միջև գոյութիւն ունեցող սրտագին համաձայնութեան՝ ամենամեծ ցաւօք կարճանագրէ, որ Օսմանեան կառավարութիւնը անկարող եղած է Պէրլինի Դաշնագրութեան 23 և 61-րդ յօդուածներով՝ եւրոպական և Ասիական վիճակներու համար պահանջուած՝ վարչական բարենորոգումները իրագործել և ըստիպողաբար կը յանձնարարէ Փարիզի, Հոգովի և Լոնտոնի կարգադրութիւններուն, որ պարտաւոր են ազգու միջոցներ դործածել թրքական կայսրութեան ամեն նահանգի մէջ արդար և մարդասէր կառավարութիւն հաստատելու»:

2. «Այս Բոնֆէրանսը համոզուած ըլլալով որ Բրան դիւանագիտական ազդարարութիւններ ընելն աւագուտ է, կը հրաւիրէ բոլոր ազատ ազգերու ժողովրդի համագործակցութիւնը՝ ներկայ անտանելի բէժիմէն ազատելու — առանց ցեղի և կրօնի խտրութեան — թիւրք յոռի վարչութեան զոհերը և կը յայտարարէ, որ հաստատապէս որոշած է այս գործը յառաջ տանելու համար ձեռքէն եկածը ընել, յարատեւելով՝ Քրանսայի, Իտալիոյ և Անգլիոյ պարլամենտներու մէջ սկսւած սահմանադրական պայքարը»:

Համակրական նամակներ զրկած էին Բէնթլըպէրի արքեպիսկոպոսը, Կարդինալ Կաղէթթա, Տր. Քրիֆօրտ, Անթոն Գրանս, Կլէմանսօ Էն:

Հնչակեան կուս. կենտ. վարչութիւնն ալ հետեւալ յիշատակագիրը ղրկեց:—

85, PECKHAM RYE, LONDON, S.E.,

June 28th, 1904.

To the Honourable Chairman of the International Eastern Question Association.

WESTMINSTER PALACE HOTEL.

The Central Committee of the Armenian Hunchakiste Rev. Party, who have been acting more than fifteen years, deem it their duty, on behalf of all Armenians, to express the sentiments of their gratitude to the Honourable Speakers of the Meeting to the defenders of the cause of the Armenian martyred nation.

The Armenian question which, not long ago, was a burning one, has, for the last few years, been in a state of wavering. But that question is not dead, as some hopeless minds would have us believe. It is not dead, because its causes are still in existence. It cannot die so long as the yoke of the Sultan is oppressing Armenia. It is not dead, because the Armenian people, despite of all the dreadful calamities they have suffered, have not yet lost their vitality. The Armenian people cling to the Armenian soil, and long more than ever for emancipation, and for a new life, which shall enable them to develop their progressive capabilities.

The Armenian question, however, still remains unsolved.

Since the historical and unprecedented 'Horrors,' many serious and even tragical events have happened in the civilized world. Though years have gone by, the blood-stained spectre of Armenia is haunting the affected conscience of Europe. That blood-stained spectre is reappearing again in Sassoun in a new series of 'Horrors.' And so, with that horrible present, the past of Armenia is still with us, and it is impossible to consider that chapter of her history closed, until the future shall have made just atonement to our martyred nation.

Europe owes a reparation to Armenians. She has that responsibility since the Congress of Berlin, and her duty has increased during the last terrible months. Diplomatic Europe, however, continues to shut her eyes and her heart before her obligations. Her only desire is to preserve, for the present, the integrity of that decomposing carcass—Turkey, in order that she may afterwards be able to accomplish her partition in more favourable circumstances. Europe appears to have forgotten that at what a sanguineous cost the Ottoman rule on Armenia is preserved! A people anxious of political, economical, and social progress; a people capable of intellectual and moral development, and a people who have much higher culture than the

Turks, are always finding themselves under Turkish Government oppressed, outraged, spoiled, massacred, crushed by the brutality of their dominators. That people needs it, and requires a guarantee for the right to live, which is the sacred right of all mankind. That guarantee for the right to live, and to be free from the 'Horrors,' consists exclusively in the prompt and practical solution of the Armenian question, a solution, which claims for Armenians political rights of self government, under a christian governor nominated and chosen for a fixed period by the Powers. If that prompt and practical solution be not found on behalf of the Armenians of Turkey, the Eastern question will remain, as a suspended meteor in the air, a continual portent menacing terrible European catastrophes.

If that solution be not found, and the Armenian people be once more abandoned, as in the past by Europe, which has no regard for her own promises, the right of insurrection for Armenians will be consecrated by Europe herself, and on her own responsibility.

For the Central Committee of the Hunchakiste Party :

Secretary.

President.

(Signatures)

Արևելեան Խնդրի Միջազգային Ընկերաբնական Կոնֆերանսի Յարգելի Նախագահին!

Հայ Թեղ. Հնչ. Կուսակցութեան Կենտրոնական վարչութիւնը իր պարտականութիւնն է համարում յայտնել Կուսակցութեան կողմից, որ գոյութիւն ունի և գործում է աւելի քան տասնհինգ տարուց ի վեր, որպէս և Հայերի կողմից, երախտագիտական ղգացումներ Միտինգի յարգելի ճառախօսներին, Հայ տանջուած ազգի Դատի այդ Պաշտպաններին:

Հայկական խնդիրը, որ դեռ ոչ շատ ժամանակ առաջ հրատապ մի խնդիր էր, վերջին մի քանի տարիները գտնեցաւ տարտամ վիճակում: Բայց նա մեռած չէ, ինչպէս յուսակորոյս մարերից ոմանք ուզում են հաւատացնել: Նա մեռած չէ, որովհետեւ նրա պատճառները դեռ գոյութիւն ունին: Նա չի կարող մեռնել այնքան, որքան ժամանակ Սալթանի լուծը ճնշելու է Հայաստանը: Նա մեռած չէ, որովհետեւ Հայ ժողովուրդը, հակառակ ամեն սոսկալի տագնապների, որ կրեց, չէ կորցրել իր կենսունակութիւնը, Հայ ժողովուրդը կապւած է Հայկական հողի հետ, և աւելի քան երբ և է ձգտում է դէպի Ազատագրութիւն և դէպի մի նոր կեանք, որը նրան աղատ միջոց տար զարգացնելու էր առաջադիմական ընդունակութիւնները:

Եւ Հայկական խնդիրը, սակայն, տակաւին մնացել է չը լուծւած:

Սկսած պատմական և մինչ այն անլուր ասար-

սափները՝ մի շարք լուրջ և նոյն իսկ եղբրական անցքեր տեղի են ունեցել քաղաքակիրթ աշխարհում: Չնայելով որ տարիներ եկել անցել են, Հայաստանի արևմտածախս ուրականը, սակայն, հայածու՝ է Եւրօպայի յուզած խղճմտանքը: Այդ արևմտածախս ուրականը այժմ նորից առաջ է դալիս ասարսափների՝ մի նոր շարքով Սասունում: Եւ այդպէս, այդ սոսկալի ներկայի հետ Հայաստանի անցեալն էլ դեռ մեզ հետ է և անկարելի է նրա պատմութեան այդ զրլուխը փակած համարել՝ մինչև որ ապագան չը տայ իր ճշմարիտ հատուցումը մեր չարչարած ժողովուրդին:

Եւ րօպան պարտաւոր է գոհացում տալ Հայերին: Նա ունի այդ պարտականութիւնը սկսած Բերլինի կոնգրէսից, և այս վերջին սոսկալի ամիսներում այդ պարտականութիւնը դարձել է ևս աւելի ծանր: Բայց և այնպէս դիպրօմատական Եւրօպան շարունակում է փակել իր աչքը և իր սիրտը իր պարտաւորութիւնների առաջ: Նրա միտի փափագն է պահպանել Թիւրքիայի, այդ կաղմալուծող դիակի, ամբողջութիւնը ներկայիս մէջ՝ այն մտքով, որ յետագային, աւելի բարեպատեհ պարագային, ինքը կատարէ նրա բաժանումը: Եւրօպան մոռացած է ձեռացնում, թէ որպիսի արևմտալի գնով է պահպանւած Օսմանեան ըէթիմը Հայաստանի վրայ: Մէկ ամբողջ ժողովուրդ, որ ցանկանում է առաջադիմութիւն, քաղաքական, տնտեսական և սօցիալական, որը ընդունակ է մտաւոր և բարոյական զարգացման, ո՛րն ունի աւելի բարձր կուլտուրա, քան թիւրքերը, ինքն իրան շարունակ տեսնում է նոյն այդ թիւրքական վարչութեան տակ, ճնշած, ապշուած, հարստահարած, կոտորած, ջարդած իր նւաճողների վարքեւթեամբ: Այդ ժողովուրդը պէտք ունի և ուզում է երաշխիք այն բանի համար, ինչ սուրբ իրաւունքն է ամբողջ մարդկութեան — կեանքի իրաւունքը: Եւ կեանքի իրաւունքի այդ երաշխիքը, ասարսափներից փրկելու այդ երաշխիքը կայանում է միմիայն շուտափոյթ և դրական լուծման մէջ Հայկական խնդրի, մի լուծում՝ որ պահանջում է Հայերի համար քաղաքական ինքնավար իրաւունքներ Բրիտանոնայ կառավարչապետով՝ ընտրւած և նշանակւած որոշ ժամանակամիջոցով Միջ Պետութիւնների կողմից: Եթէ այդ շուտափոյթ և դրական լուծումը չը գտնի Թիւրքահայերի նկատմամբ, Արևելեան Խնդիրը երկար ժամանակ կը մնայ մի կախւած մետէօրօդի մէջ, շարունակ սպառնացող Եւրօպային սոսկալի աղէտներ: Եթէ այդ լուծումը չը գտնուի և Հայ ժողովուրդը կրկին ձգտի անպաշտպան, ինչպէս անցեալում, Եւրօպայի կողմից, որը անուշագիր է դէպի իր սեփական խոստումները, նրա ապստամբութեան իրաւունքը սրբագործած կը լինի նոյն ինքը Եւրօպան և նոյն իսկ իր պատասխանատուութեամբ:

Ի դիմաց Հնչ. Կուս. Կենտ. վարչութեան

Ատենապետ

Ատենապետ

(Մտորագրութիւններ և կնիք)

ԱԵՐՋԻՆ ՀԵՌԱԳԻՐՆԵՐ

Կ. ՊՕՒԻՍ, Յանիս 17

Մուշէն և Պիթիւնէն ստացած վերջին սեղելու-
թիւները Սասնոյ կացութեան վրայ չատ բխշ լոյս կը
սփռեն: Վարին Մալիս 22-ին Կլիէ Կիւզան էր, որ
կը նշանակէ թէ յեղափոխականներու հետ կորնը կը
շարունակուի զենքի օգնութեամբ:

Սասնոյ շրջակայքը դորձադրւած գինեւրական գործո.
ղութեանց մասին որոշ բան մը չի կարելի իմանալ: Թիւր.
քերը կը խոստովանին թէ 25 գիւղեր քանդուած են: Գաղտ-
նապէս Հաղորդուած լուրերը այս թիւը կը բարձրացնեն
40-ի: Կէանքի կորուստի մասին որոշ թիւ մը չի կա-
րելի նշանակել: Ոչ ոք գիտէ թէ՛ քանդուած գիւղերէն
ողջ մնացողներու հետ — եթէ ողջ մնացող կայ — ինչ
պատահած է:

Շատ (բիւրտ) ցեղեր իրարու վրայ կը յարձակին։ Պէշիբի ցեղը առեւութին ունի քարակերի ցեղին հետ և քանզած է վերջինիս 13 զիւղերը, որոնց բնակիչներն յատերը հալեր էին։ Միլի բիւրտերու շատ էաւոր ցեղ մը, առաջնորդութեամբ իրենց պետ խպրահիմ փաշայի, յարձակած և ամբողջովին ցիր ու ցանըրած է Գարաբէշիի ցեղը։ Վերջինիս զրեթէ 150 զիւղերը աւերի ենթարկւած են, և Տիարպէի, Ուրֆա և Սեվրէկի Գարաբէշիի ցեղի բիւրտ փախստակներն սրով լին հն, որոնց ներկայութիւնը ժողովրդին մեծ վնաս տանջութիւն կը պատճառէ։

ԱՊՐԵՆԻՐՈՒՐԳ, 16 Յունիս

Քիչը նախոյ ընդհանոր հառաքարէն մէկերայ բոր
բիւօյ, ալս առաւօտ ժամը 11-ին, Հէկինկ Թօրօի մէջ Սէ
նաթը մտնելու ժամանակ, Սէնաթօր Շումանի որդիդ
Կոզմանէ վեցէ աւել ծնանով մը գարն առցաւ :

Եւ ի նոյն օրի մի քանիսն արձակեցան և էկոսին ազգեցիկ եղան :

ժ. ներառել ահաբեկիչը անմիջապես սննդառան հ.

Reuter

ህ ሐ ከ ገ ሂ ሄ ሆ ሰ ሱ ሲ ሴ ሶ ሸ ሺ ሻ

ԿՐՈՍԱՆԻՍԻՍԻՍ ԿԵՆՏՐՕՆԱԿԱՆ ԳԱՆՃԱՐԱՆՈՎ
ԹԱՎՐԵՆԻ ԵՆ ՀԵՍՏԵՂ ԳՈՒՄԱՐՆԵՐԲ. —

ԱՐԾԳԱԿ	Մ-ից	11 ռ
ՂՆԿԵՐ		25 ռ
ՆՈՐԱՆԱՍԻՐ	Մ-ից	30 ռ
ՆՐԱՆԱՍ	Մ-ից	40 ռ
ԿԵՆՏՐՈՆԿԱՆԻ	Մ-ից	180 ռ
ՔՐՈՍԱՆՔ		500 ռ
ԲԳԻԼ	Մ-ից	750 ռ
ՉՕՔԻԿՐՆԻ	Մ-ից	40 ռ
ՆԻՆ-ԵՕՐԿԻ		10 "
ԿՐԱՏԻ		125 Փ
ԼՕՆԻՕՆԻ Մ-ի	(Պ. Սաղունու պատկերների համ.)	30 Փ
ԼՕՆԻՕՆԻՑ	մե Անգղիացի համալիրոցից	5 ադգ. առ